

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI

IOAN NECULCE

BULETINUL MUZEULUI DE ISTORIE A MOLDOVEI

(serie nouă)

XVI-XVIII

2010-2012

Iași
2012

COLEGIUL DE REDACȚIE

Lăcrămioara Stratulat
Senica Țurcanu
Sorin Iftimi (secretar de redacție)
Cătălin Hriban
Zamfira Pungă
Tamilia Marin
Costică Asăvoaic

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața „Ștefan cel Mare”, nr. 1
Iași, 700028, tel. 0232/213296, int. 180 sau 178

ISSN 1454-0754

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
„IOAN NECULCE”. BULETINUL MUZEULUI DE ISTORIE A MOLDOVEI
(serie nouă)
XVI-XVIII, 2010-2012

SUMAR

Abrevieri	5
<i>Vitalie Josanu</i> Comerțul genovez și ecouri culturale occidentale în Moldova și Dobrogea (secolele XIII-XV)	7
<i>Cosmin Niță</i> Politica externă a Țării Moldovei în domnia lui Ștefan cel Tânăr (1517-1522)	47
<i>Sorin Iftimi</i> Heraldica palatului Sturdza de la Miclăușeni (județul Iași)	55
<i>Bobi Apăvăloaei</i> Palatele domnești de la Frumoasa-Iași (secolul al XVIII-lea)	103
<i>Mihai Mârza</i> Socotelile vistiernicului Toader Palade cu diecii de vistierie, după un catastif de la mijlocul secolului al XVIII-lea	115
<i>Lucian-Valeriu Lefter</i> Trei documente inedite privitoare la istoria orașului Iași (1780-1785)	135
<i>Arcadie M. Bodale</i> Câteva date noi despre biserica Adormirea Maicii Domnului („domnească”) de la Ruginoasa, jud. Iași	145
<i>Arcadie M. Bodale</i> Informații privitoare la comuna Belcești și la biserica cu hramul Sfinții Arhangheli din satul Ciorăni	153
<i>Corneliu Ciucanu</i> Profesorul Traian Brăileanu și teoria elitelor. Un doctinar uitat al dreptei românești interbelice	159
<i>Ina Chirilă</i> Societatea culturală, istorico-arheologică „Muzeul orașului Iași”. Destinul unei instituții uitate	177

<i>Aurica Ichim</i>	
Odiseea muzeală a trăsurilor lui Cuza-vodă	209
<i>Sorin Ulea</i>	
Un engolpion moldovenesc de la jumătatea veacului al XVII-lea	227
<i>Varvara M. Măneanu, Chirilă Enescu</i>	
Un pomelnic scris pe ceramică provenit de la biserica din Rediu (30 mai 1829)	233
<i>Cătălin Pungă, Zamfira Pungă</i>	
Pictorul Ștefan Dimitrescu în patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei	237

COMERȚUL GENOVEZ ȘI ECOURI CULTURALE OCCIDENTALE ÎN MOLDOVA ȘI DOBROGEA (SECOLELE XIII-XV)

Vitalie Josanu

În ciuda politicii tradiționale a Constantinopolului de îngădire a accesului negustorilor străini spre Marea Neagră – determinând într-o oarecare măsură concentrarea marilor afaceri dintre Orient și Occident în Mediterana Orientală – Strâmtoarele nu au reușit să constituie o barieră spre această resursă strategică a bizantinilor. Până în veacul XIII, centrele pontice asigurau principalele rezerve de hrană a mării metropole bizantine – în continuă creștere demografică și expansiune teritorială – motiv pentru care acceptarea altor afaceriști era percepută cu riscul de reorientare economică a regiunii și un veritabil gest autodestructiv. Marele drum al mătăsii, cunoscut încă din antichitate în nordul Mării Negre, își redusese mult din intensitate, cedând în fața arterei din Asia Mică, ce pornea din Extremul Orient, prin orașul asiatic Tabriz și avea capetele principale în porturile mediteraneene din sud-vestul Anatoliei, acolo unde negustorii armeni înființaseră o formațiune statală proprie – Armenia Mică. Spre aceeași Armenie Ciliciană – stat negustoresc ce avea să atingă rapid apogeul economic – se îndrepta și drumul de uscat, al mirodeniilor și pietrelor prețioase, dinspre India, prin Bagdad.

În preajma mării invazii mongole, fluxul mărfurilor era asigurat de numeroși intermediari, astfel încât ajungeau pe piețele din porturile din Mediterana Orientală cu prețuri de câteva ori mai mari decât se puteau procura în locurile de origine. Fragmentarea politică a Asiei Mici, taxele, prohibițiile și riscurile au permis negustorilor occidentali să mișune, în special, pe piețele din apropierea coastelor maritime, fără a reuși să pătrundă mai adânc în teritoriu. Asia rămânea deocamdată spațiul în care poveștile unor fabuloase comori se împleteau cu întâmplări ciudate, neamuri și obiceiuri dintre cele mai diverse, unele chiar periculoase. Desigur, o istorisire a unui parcurs obișnuit – fără incidente deosebite – s-ar fi reflectat altfel asupra profitului iar negustorii Orientului erau destul de pricepuți în a îmbina arta povestitului cu câștigul. Realitatea crudă era însoțită de un bogat arsenal de fantasmе, unele menite să așeze cununi de lauri pe capetele temerarilor, altele să dea în luciu ochii celor ce jinduiau spre înavuțire, alimentând spiritul de aventură cruciată și cavalerescă, cu mari palpații în epoca marilor descoperiri geografice și a călătoriilor transoceanice¹. Cu toate acestea, din comerțul practicat cu fabulosul Orient negustorii italieni obțineau în jurul anului 1200 profituri remarcabile, venitul comercianților genovezi a crescut de patru ori în doar cinci ani. Ceva mai târziu, în secolul XV, negustorii venețieni înregistrau beneficii de 40% iar aceste profituri atrăgeau tot mai mulți amatori de a se

¹ Franco Cardini, *Războinicul și cavalerul*, în *Omul medieval*, Jacques Le Goff (coord.), Ed. Polirom, Iași. 1999, p. 88-89.

îmbogăți, în ciuda faptului că la fel de numeroase ca reușitele erau și falimentele răsunătoare².

Încă din secolul al XI-lea negustorii căpătaseră o tot mai mare însemnătate, mărfurile lor, de la produse de lux până la cele de strictă necesitate, multe dintre ele imposibil de produs pe plan local, erau căutate de întreaga societate. Deși întruneau un procentaj nesemnificativ în rândul populației urbane, datorită marilor bogății pe care au ajuns să le dețină, negustorii deveniseră principalii factori de decizie în multe orașe europene, predominând ca reprezentare în consiliile municipale, controlau justiția, impuneau legislația, politica fiscală și implicit imprimau direcțiile politicii de stat³.

Expansiunea comercială a negustorilor italieni în Mediterana Orientală, ce a presupus inclusiv sporirea numerică a participanților, nașterea unor asociații și diversificarea mărfurilor – ca răspuns la o continuă creștere a cererii venite dinspre Europa Centrală și Occidentală – a constituit un permanent factor de presiune asupra Bizanțului, imperiu ale cărui putere și fast își restrânseseră efectul ca simple piese din recuzita basileilor. Îndârjirea cu care au fost apărute Strâmtoarele a constituit unul dintre principalele motive pentru care Veneția a hotărât – în ciuda oricăror prejudecăți – să abată forțele Cruciadei a IV-a din calea spre eliberarea Sfântului Mormânt pentru a-și consuma energia războinică sub zidurile Constantinopolului.

Căderea Țarigradului și transformarea sa în capitală a unui imperiu latin în inima Ortodoxiei – o formă de uzurpare ce a animat numeroase reacții de bravadă a diverșilor urmași testamentari ai basileilor – a deschis porțile negustorilor italieni spre Marea Neagră. Preponderent, comercianții italieni au reușit să acapareze piața constantinopolitană după care s-au răspândit pe firele ce o alimentau. Contrar așteptărilor bizantine însă, negustorii italieni nu au simțit nevoia de a emancipa din mrejele cererii constantinopolitane arealul Mării Negre, specializat în livrarea de cereale și produse animaliere. Desigur, cel puțin în intervalul 1204-1261, nu se poate bănui aici existența vreunui angajament al „frâncilor” în acest sens – în condițiile în care tot ei controlau politic și economic marea metropolă a lumii -, cât inutilitatea și rentabilitatea scăzută a vreunei afaceri care presupunea scoaterea produselor cerealiere și animaliere pontice mai departe de imensa piață de desfacere a Țarigradului. Din aceste motive, consemnările acestor categorii de mărfuri în metropolele din Italia, Alexandria ori alte mari centre mediteraneene au un caracter sporadic și coincid unor perioade de criză alimentară.

Abia în ultimele două decenii ale veacului XIII, când sultanul Baybars al Egiptului și-a extins controlul asupra Armeniei Mici – cu capetele arterelor comerciale asiatice – și a impus condiții de neacceptat pentru negustorii italieni, economia Mării Negre reușea să spargă vechile tipare și să-și întindă sfera relațiilor dincolo de Strâmtoare și regiunile limitrofe. Performanța însă nu s-a datorat în cea mai mare parte resurselor sale tradiționale, cât mărfurilor orientale care au ajuns să fie tranzitate pe apele sale în urma devierii marilor fluxuri comerciale transoceanice, preluând astfel rolul pierdut de Mediterana Răsăriteană. Comerțul cu sclavi – unul dintre principalele „produse” ale Pontului pe piața Alexandriei – se dezvoltă după mijlocul secolului XIII și are un caracter excepțional, generat în contextul conjunctural al tensiunilor politice dintre Hoarda de Aur și Egipt, pe de o parte și Ilhanatul Persiei, pe de alta.

În prima jumătate a secolului XIII, negustorii „frânci” se aflau într-o perioadă de început a expansiunii economice în mediul bizantin și periferic. Deocamdată, ei reușeau să

² Jacques Rossiaud, *Orășeanul*, în Jacques Le Goff (coord.), *op. cit.*, 1999, p. 140-141.

³ Aron J. Gurevici, *Negustorii*, în Jacques Le Goff (coord.), *op. cit.*, p. 225-239.

acapareze piața Constantinopolului, astfel încât erau deja percepuți în exterior ca reprezentanți ai marii metropole. La 1247 Ioann de Plano-Carpini – întors din călătoria sa la mongoli - a găsit la Kiev mai mulți negustori „de la Constantinopol”, care au venit prin țara tătarilor. Numele dezvăluie însă o cu totul altă realitate: printre cei pomeniți se afla un Mihail din Genova, Manuil din Veneția, Iacob Reverius din Accra, Nicolae din Pisa. De asemenea și celelalte nume de negustori par a fi de origine „frâncească”⁴. Mențiunea este valoroasă și constituie un indiciu în sensul că negoțul bizantin în Marea Neagră – la mijlocul veacului XIII – a fost deja substituit de cel italian, rămânând însă a gravita în jurul Constantinopolului.

Marele impact mongol din 1241, care a cuprins Marea Neagră, a stăvilit pentru o vreme și accesul latinilor în regiune însă, în scurtă vreme, numeroasele iscoade – sub înfățișarea umilă a călugărilor franciscani⁵ – în vastele stăpâniri ale cuceritorilor care au înfricoșat Europa aveau să sublinieze organizarea desăvârșită a imperiului Kipceacului și deschiderea hanului față de negustori. Regiunea însă prezenta atunci un interes secundar pentru economia mondială – în sensul imprimat de negustorii Mediteranei Orientale – astfel încât, primele rapoarte ale misionarilor vizau culegerea de informații legate de identificarea miraculoaselor resurse de putere a mongolilor. Speriată de perspectiva căderii Sfântului Scaun sub tăvălugul de nestăvilit al hoardelor, primele și cele mai însemnate misiuni în Ulusul Giuci au fost coordonate direct de Papalitate și au avut drept obiectiv îmblânzirea prin creștinare a acestui neam neînfricat. Călătoria lui Marco Polo, înfăptuită începând cu anul 1260 se detașează de cele precedente tocmai prin accentul pus pe oportunitățile de exploatare comercială și cunoașterea potențialului economic al Orientului stăpânit de mongoli⁶. Este un itinerariu întreprins de negustori – spre deosebire de misiunile călugărilor – și tinde să prefigureze extinderea negoțului venețian și eliminarea intermediarilor, acțiune pe care venețienii nu au reușit să o materializeze, fiind anticipați de mameluci.

Sucesiunea faptelor istorice ar îndemna pe undeva să se creadă că nu atât compatrioții săi, cât rivalii lor – de neîmpăcat la acea vreme – au profitat de deschiderea lui Marco Polo, cel care își redactase istorisirile aflat în prizonieratul genovez, după 1296. Genova era însă pe atunci bine înrădăcinată în Marea Neagră avea propriile sale iscoade, unele întâlnite și de călătorul venețian, care au penetrat destul de departe, în pământurile Asiei. În urma tratatului încheiat cu basileul de Niceea Mihail VIII Paleologul în martie 1261, Genova – alungată de venețieni din afacerile mediteraneene, după bătălia de la Accra, din 1257 – se angaja să contribuie la alungarea latinilor din Constantinopol, obținând în schimb substituirea negustorilor venețieni cu cei proprii. Marea Neagră devenea monopol genovez iar împăratul trebuia să vegheze la Strâmtoni și să îngreudească accesul vreunei corăbii venețiene.

Împinsă în Marea Neagră, Genova a fost nevoită să redeschidă și să amplifice seria negocierilor cu Sarai-ul, obținând îngăduința hanului de a-și fixa stabilimente în centrele pontice controlate de mongoli sau pentru a înființa unele așezări noi. De regulă, au reușit să se dezvolte stabilimentele genoveze din vechile colonii pontice care au traversat

⁴ Ioann de Plano-Carpini, *Istoriia mongolon, imenuemyh nami tatarami*, <http://www.vostlit.info/Texts/rus/Karpini>

⁵ Guillome de Rubruk, *Puteșestvie v vostočnye strany*, trad. A. I. Maleni, în *Puteșestvie v vostočnye strany*, Moscova, 1997, <http://www.vostlit.info/Texts/rus3/Rubruk/>; *Izvestija vengerskih missionerov XII-XIV vv. o tatarah v vostočnoj Evrope*, în *Istoričeskij arhiv*, tom. III, Moscova-Leningrad, 1940, http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Ungarn/XIII/1220-240/lzv_veng_missioner/.

⁶ *Cartea lui Marco Polo sau Descoperirea lumii*, editat de A. T'Serstevens, traducere Traian Filip și Gheorghe Edmond Gussi, Ed. Eminescu, București, 1972, p. 79.

antichitatea și au reușit să supraviețuiască, fiind integrate într-o adevărată osatură a economiei bizantine. O constatare lesne de făcut suprapunând harta coloniilor grecești cu cea a coloniilor genoveze din Marea Neagră și care, indirect, constituie o mărturie clară a continuității majorității acestora. Așa s-a întâmplat la Pera, Caffa, Trapezunt, Sinope, Sudak, Mangop dar și la Enisala (*Bambola?*), Cetatea Albă ori Chilia. Astfel, Genova prelua de la bizantini un imperiu colonial preexistent, împins la limita supraviețuirii de nenumăratele invazii ale populațiilor migratoare.

Litoralul occidental al Mării Negre, până la gurile Dunării, a cunoscut o evoluție aparte și a fost integrat parțial imperiului colonial genovez. Chiar și această regiune nu prezintă un parcurs istoric unitar, fiind vizibilă o oarecare diferențiere datorată evoluției politice particulare în anumite perioade. Deși s-au aflat mult mai strâns legate de aria politică și culturală a Bizanțului⁷, cetățile aflate la sud de gurile Dunării nu au putut fi cuprinse realmente în proiectul politico-economic fixat la Nymphaion, decât parțial și în secvențe temporare scurte. În a doua jumătate a veacului XIII, teritoriul Dobrogei, deși era controlat politic de tătari, păstra caracteristicile unei civilizații periferice bizantine ale cărei contacte cu metropola fuseseră afectate de rebeliunea bulgară. Cetățile bizantine de la Dunăre abandonaseră misiunea de a apăra *limes*-ul în fața nesfârșitelor hoarde migratoare și au supraviețuit cele care au reușit să rămână importante centre comerciale ale Constantinopolului. În această vreme, *Vicina* – ce ar trebui localizată la Noviodunum, Isaccea – era bine cunoscută și frecventată de navigatori deținând prim planul afacerilor din regiune. Cantitatea impresionantă a descoperirilor monetare bizantine, comunitatea urbană generată, centralizarea vieții religioase pe soclul celor trei martiri descoperiți în apropiere, în cripta bisericii paleocreștine de la Niculițel, atingând rangul de Mitropolie, scoate în evidență un centru care – în veacul XIII – rămânea o ancoră a imperiului de la Constantinopol, în spații pe care nu le mai putea controla în mod direct.

Astfel, cetatea dunăreană intrase de timpuriu în atenția negustorilor occidentali, iar după Nymphaion devenise printre primele porturi în care genovezii au căutat să-și deschidă afacerile. Negustorii occidentali sunt menționați pentru prima dată la *Vicina*, în anul 1281, aducând din Pera constantinopolitană postavuri și stofe franco-lombarde, țesături de Buhara, țesături de mătase asiatice. Aproape un deceniu mai târziu printre străinii *habitatores* din *Vicina* se regăseau originari din Genova, Ancona, Mantua⁸. Condițiile politice însă nu au fost favorabile legăturilor durabile cu genovezii, fapt care – în lipsa unor alternative viabile și a declinului ireversibil în care intrase comerțul bizantin – i-a grăbit căderea. Portulanele genoveze din veacul XVI, mai menționează *Vicina*, deși cetatea dobrogeană își pierduse din însemnătate, încă de la mijlocul sec. XIV⁹.

La finele secolului XIII, teritoriul Dobrogei era controlat de tătarii puternicului emir Nogai, care – spre deosebire de stăpânii săi – s-a dovedit destul de ostil față de negustorii genovezi. Atitudinea sa era similară cu a bulgarilor, arătându-se mult mai binevoitori față de venețieni. Negustorii Republicii Sfântului Marcu însă aveau deocamdată accesul îngădit la Strâmtori și preferau adesea drumurile de uscat, ceea ce nu putea asigura un

⁷ Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, Ed. Academiei Române, București, 1974, p. 42, 45-46 și *passim*; Idem, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400-1400)*, Ed. Meridiane, București, 1976, p. 114.

⁸ Gh. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et tatare et du commerce génois sur le littoral roumain de la Mer Noire*, Universitatea din Iași, București, 1935, p. 174-175; Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident*, p. 143.

⁹ Emmanuelle Vagnon, *Cartographie d'une ville disparue. Vicina sur le Danube*, în RBNF, nr. 24, Paris, 2006, p. 10.

volum în creștere a tranzacțiilor comerciale. Drept răsplată pentru contribuția adusă la eliminarea lui Nogai, bulgarii țarului Feodor Sviatoslav au primit pentru o vreme dreptul de a-și așeza garnizoane în orașele de până la Nistru și să perceapă vamă.

După moartea țarului Sviatoslav (1321 sau 1322), statul bulgar își pierdea poziția importantă în zonă, întinderea Hoardei de Aur până în Delta Dunării fiind marcată de documentele franciscane și mărturiile arabe ulterioare. Flamura cu semilună și tamga deasupra Mau(r)o-Castro, de pe hărțile lui Angelino Dulcert (1339) dar și – mai devreme – ale lui Petro Vesconte (1320) și Marino Sanudo cel Bătrân (1321)¹⁰, sugerează însă că Bugeacul a fost doar «arondat»¹¹ Bulgariei și aceasta cu statut de provincie a Kîpciakului¹². Învrăjbirea cu Genova și Serbia a avut urmări dezastruoase pentru Bulgaria care a cunoscut cu această ocazie cea mai mare înfrângere din istoria sa, aceea de la 28 iunie 1330, la Velbuzd¹³. Izolarea politică și economică a Bulgariei devenea iminentă, mai ales că, în același an, Urș al III-lea al Serbiei reînnoia tratatul cu Veneția și deschidea negustorilor venețieni calea spre România prin țara sa. El acorda însă protecție doar călătorilor ce mergeau la Constantinopol sau în Imperiu, nu și în Bulgaria¹⁴.

În vâltoarea acestor evenimente nefaste pentru bulgari nu se mai pomenește nimic despre prezența lor la nordul gurilor Dunării. Momentul pare a fi evident odată cu moartea țarului Feodor Sviatoslav. Astfel, retragerea bulgarilor de la Cetatea Albă și Chilia, concomitent cu revenirea genovezilor a fost urmată de ridicarea primelor nuclee fortificate. În același context al retragerii stăpânirii bulgare, genovezii căutau să revină în viața economică a Vicinei, dar au încercat să-și deschidă și stabilimente pe căi mai scurte. Astfel, pe ruinele vechii cetăți Heraclea – la *Enisala*, exact în mijlocul Dobrogei de astăzi – în prima jumătate a veacului XIV¹⁵ răsărea o fortificație genoveză, cunoscută sub numele de *Bambola*. Așezarea sa între lacurile Razelm și Babadag, la aproximativ o zi de mers spre Vicina și două spre Brăila, vădește un ambițios proiect ce implica supravegherea și absorbția monopolizatoare a resurselor regiunii. Judecând după amplasamentul ales, se pare că, în prima jumătate a secolului XIV, cetatea genoveză de la Enisala a fost concepută ca o soluție pentru decăderea Vicinei.

Obiectivul vizat de genovezi a fost însă zădărnicit de Dobrotici – după aproximativ un deceniu - care a reușit să constituie o formațiune politică, începând cu anul 1347, cunoscută sub numele de Țara Cărvunei și să cuprindă sub sceptrul său fâșia de litoral de

¹⁰ I. Dumitriu-Snagov, *Monumenta Romaniae Vaticana. Manuscrise – Documente – Hărți*, în *Catalogul expoziției istorice de la Muzeul Național Cotroceni. Două milenii de creștinism românesc*, ediția a II-a, București, 1996, tav. 107, 108; Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 111-112; Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Ed. Universitas, Chișinău, 1994, p. 215; Vitalie Josanu, *Quelques considérations sur la double dénomination de Cetatea Albă*, în *ÉBPB*, vol. V, București, 2006, p. 393-394.

¹¹ N. Iorga, *Momente istorice. Români și tătari în evul mediu*, în Idem, *Studii asupra evului mediu românesc*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 73-74; Virgil Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuția cinghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerțului euro-asiatic*, Ed. Enciclopedică, București, 1998, p. 247-248.

¹² Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră de la origini până la cucerirea otomană*, vol. II, Ed. Meridiane, București, 1988, p. 206; Idem, *Contributions à l'histoire de Cetatea Albă (Akkerman) aux XIIIe et XIVe siècles*, Ed. Cultura Națională, București, 1927, p. 3-4; Victor Spinei, *op. cit.*, p. 213-214; Virgil Ciocîltan, *op. cit.*, p. 241-242; N. D. Russev, *Na grani mirov i epoch. Goroda nizov'ev Dunaja i Dnestra v konce XIII-XIV v.v.*, Vysšaja Antropologičeskaja Škola, Chișinău, 1999, p. 61-62, 97.

¹³ Gh. I. Brătianu, *Recherches sur...*, p. 113.

¹⁴ Idem, *Marea Neagră...*, vol. II, p. 174; Idem, *Les Vénétiens dans la Mer Noire au XIVe siècle. La politique du Sénat en 1332-33 et la notion de latinité*, p. 34.

¹⁵ Albert Baltres, Lucian Stanciu, *Cercetări privind rocile utilizate la construirea cetății medievale de la Enisala*, în „Peuce”, serie nouă, IX, 2011, Tulcea, p. 524.

la Anchalos până la porțile cetății de la Enisala. Dobrotiță s-a dovedit însă un personaj cu ambițioase strategii politice pe plan extern și pentru care prezența latină în Marea Neagră constituia o formă de uzurpare a vechilor tradiții bizantine. Implicat în luptele pentru putere de la Constantinopol, căsătorit cu fiica unui înalt demnitar imperial, dinastul dobrogean după atingerea gurilor Dunării căpătase un rol important pe agenda politică bizantină. Acesta și-a făcut remarcată poziția politică în anul 1366, când s-a implicat activ în acțiunea de eliberare a basileului Ioan V Paleologul, luat în captivitate de țarul bulgar de Târnovo, Ivan Alexandru și coregentul acestuia Ivan Șișman, atunci când se întorcea dintr-o călătorie în Italia și Ungaria, complicând astfel preparativele de cruciadă antiotomană ale Occidentului. Drept urmare, principalele obiective ale cruciaților – conduși de contele Amedeo de Savoia, eroul admirat pentru alungarea turcilor din insula Gallipoli – s-au rezumat la o expediție în Marea Neagră pentru eliberarea împăratului, marcând o strânsă colaborare politico-militară cu despotul dobrogean. Corăbiile cruciaților au atacat porturile Mesembria Anchialos și Varna. Eșecul din fața Varnei i-a reunit pe combatanți la masa tratativelor, astfel încât bazileul captiv a fost eliberat. Dobrotici se învrednicea cu recunoașterea titlului de *despot* și punea bazele unei alianțe matrimoniale cu Bizanțul. Totodată, câștiga un important avantaj în raporturile cu Țaratul bulgar¹⁶.

În ciuda păcii încheiate, Dobrotici a fost pe tot parcursul vieții sale un mare inamic al negustorilor genovezi, iar aceștia au menținut *devetum*-ul – adică blocada economică – față de porturile dobrogene¹⁷. Flota lui Dobrotici s-a ciocnit adesea cu corăbiile genoveze și otomane în Marea Neagră și a ajuns până la Trapezunt, acolo unde despotul insista să-și înscăuneze ginerele, pe Mihail Paleologul, fiul împăratului Ioan V. În caz de reușită, despotul putea controla indirect portul ce aprovizionă Marea Neagră cu mărfurile orientale, unul dintre centrele de greutate a imperiului colonial genovez în regiune.

Astfel, înconjurată de ostilitatea lui Dobrotici, comunitatea genoveză de la Enisala nu a reușit să atingă nivelul de dezvoltare așteptat, în ciuda amplasamentului său, atât de generos. Dezvoltarea sa nu a putut fi asigurată – decât într-o măsură nesemnificativă – după încheierea păcii din anul 1387, între genovezi și Ivenco, fiul lui Dobrotici, tocmai din cauza intervalului cronologic destul de scurt ce a mai rămas, până la căderea și transformarea Dobrogei în pašalâc. Fortificația genoveză ridicată pe ruinele Heracleii este unul dintre exemplele de referință privind eșecurile politicii coloniale genoveze, într-un spațiu mult mai deschis față de colaborarea cu Veneția. Sunt probabil atitudini izvorâte ca urmare a acțiunilor venețiene în Marea Neagră după Cruciada a IV-a.

Chilia și Cetatea Albă au fost principalele beneficiare ale declinului economic al Vicinei și de stagnare a evoluției comunității de la Enisala, deși pentru moment, intrarea lor sub stăpânire bulgară părea să le împingă spre un deznodământ similar. Evoluția istorică a regiunii însă le-a rezervat o altă soartă, devenită pentru aproape un secol și jumătate singura poartă a Mării Negre, ce asigura schimbul mărfurilor hanseatice cu cele orientale.

¹⁶ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră...*, vol. II, p. 186; G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *Țările române și Italia până la 1600*, Ed. Științifică, București, 1972, p. 58; V. Mărculeț, *Conflictul dobrogeano-genovez (1360-1387) – componentă a luptei pentru supremație în bazinul vest-pontic din a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Pontica”, XI, Constanța 2007, p. 379. Trebuie semnalate și unele îndoieli exprimate în istoriografie cu privire la capturarea bazileului bizantin, aspect complementar subiectului de față, motiv pentru care opinia este doar semnalată ca atare, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Formarea despotatului lui Dobrotici*, în „Peuce”, IV, Tulcea, 1973-1975, p. 240-241.

¹⁷ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 218.

Mari încurajatori ai comerțului, haniii mongoli au stimulat roirea negustorilor în imperiu – profitând de pe urma taxelor de strajă și vamă percepute – și au permis crearea unor *emporii* de-a lungul coastelor maritime. Deși nu este îndeajuns clarificată problema așezămintelor franciscane în Marea Neagră, se pare că acestea au reprezentat primele centre care au intermediat contactele dintre genovezi și autoritățile Hoardei de Aur. Astfel, încă din prima etapă, călugării minorități au fost percepuți de localnici drept agenții latinilor și au trebuit să plătească – uneori sub cununa muceniciei¹⁸ – pentru aversiunea unor dinaști locali. În regiunea ce interesează studiul de față, cazul fratelui Angelo de Spoleto, masacrat de bulgari la Cetatea Albă în 1314, este de referință. O scrisoare trimisă de către cneazul Gedymin al Lituaniei către monahii Ordinului franciscan, datată în 26 mai 1323, constituie o dovadă în plus a faptului că la baza represiunilor nu s-a aflat întotdeauna rezerva față de mesajul religios. Călugării erau invitați să propovăduiască în Lituania însă au fost exceptați cei care „fac negoț în dauna caselor domnitoare și a vieții duhovnicești, ducând spre pierzanie propriile lor suflete”¹⁹.

După prima jumătate a secolului XIV – moment cronologic ce coincide cu etapa finală a amplului proiect de fortificare a coloniilor genoveze – mănăstirile franciscane dau semne de împlinire a rostului lor în Marea Neagră. Așezământul lor de la Cetatea Albă, certificat documentar, nu mai beneficiază de vreo atestare măcar în amintirea colectivă, deși s-ar părea să mai existe unii martori arheologici. La finele secolului XIX, A. A. Kočjubinskij – într-un articol dedicat Cetății Albe, publicat în prestigioasa revistă a Societății Imperiale din Odessa – mărturisea despre o descoperire cu adevărat remarcabilă, atribuită „perioadei genoveze”. Săpând în lutul moale de sub stâncă, două bătrâne aflate în căutare de comori, ca mulți alții pe atunci, au descoperit un cavou boltit, din piatră, direct sub zidul citadelei dinspre liman, având un inventar bogat din piese de aur. Știrea s-a răspândit destul de iute printre localnici, astfel încât cercetătorul a reușit să vadă și să descrie - din întreg tezaurul înstrăinat printre diverși amatori de antichități – doar un inel de aur, rotund cu piatră. Din păcate, bunul nu a putut fi răscumpărat însă A. A. Kočjubinskij susține că a citit pe el inscripția cu litere gotice, AMOR și avansa ipoteza ca mormântul a aparținut vreunui episcop catolic²⁰.

Este din păcate singura mărturie arheologică – imposibil de verificat – a prezenței unui prelat catolic la Cetatea Albă. A. A. Kočjubinskij precizează că mormântul mai putea fi văzut în momentul redactării articolului. Trei decenii mai târziu, însă complexul arheologic nu mai era amintit de Paul Nicorescu în articolul său despre restaurarea Cetății Albe în timpul administrației românești. Lucrările de restaurare au vizat printre altele și consolidarea stâncii dinspre liman, serios afectată de pierderea stratului de lut peste care este așezată, argila fiind spălată de apele Nistrului și exploatată de localnici²¹. Trebuie remarcat însă că – după toate aparențele – mormântul nu poate fi pus în legătură cu fortificația medievală, mai ales că în preajma castelului au existat două cimitire vechi. Judecând după contextul arheologic al descoperirii cavoul poate fi atribuit unei perioade imediat anterioare ridicării construcției militare. Mai mult decât atât, în apropiere a

¹⁸ *Ibidem*, p. 105; Odoriko Pordenone, *Vostočnyh zemel' opisanie, ispolnennoe Odoriko, bogemcem iz Foro Julio, čto v provincii Antonija*, <http://www.vostlit.info/Texts/rus7/Odoriko/frametext1.htm>.

¹⁹ *Poslanija Gedimina monaham Ordena minoritov (franciskancev) 26 maja 1323*, în *Poslanija Gedimina*, (trad. V. T. Pašuto, I. V. Štal'), Vilnius, Mintis, 1966, <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Litva/XIV/Gedimin/6.phtml?id=2247>.

²⁰ A. A. Kočjubinskij, *Tyra (Tiras')-Bjalgorod'-Akkerman' i ego novaja lapidarnaja nadpis' ot' 1454 goda (s' tremja snimkami)*, în *ZOOID*, t. XXIII, Odessa, 1901, p. 121-122.

²¹ p. Nicorescu, *Lucrări de consolidare și de restaurare la Cetatea-Albă*, în *BCMI*, secția Basarabia, vol. III, Chișinău, 1931, p. 5-6.

funcționat latrina castelului și scocul de scurgere a reziduurilor de la bucătărie, elemente incompatibile cu amenajarea vreunui spațiu de înhumare, ce implică oarecare conotații de sacralitate. Săpăturile din Curtea Garnizoanei efectuate de Ernst von Stern au surprins un context arheologic bulversat de numeroase intervenții la care a fost supus terenul în decursul secolelor²², astfel încât – din păcate și deocamdată – urmele complexelor care au fost dezafectate pentru a face loc cetății cu patru turnuri la colțuri constituie doar o ipoteză. Sondajele sale au surprins însă în două locuri, în sectorul de sud-vest fundația din piatră a unei construcții cu elevație de lut²³. Contextul arheologic existent nu a permis o încadrare cronologică a vestigiilor deși construcția pare a fi diferită de ruinele antice, cu pereți din piatră, ale Tyras-ului, unele dezvelite recent în același sector.

O serie de ancadramente păstrate în *lapidarium*-ul cetății, dar mai ales fragmentul cu *brâu selgiucid* amplasat în poziție secundară pe turnul de sud-vest al castelului, cel prăbușit, confirmă faptul că puțin timp înainte înălțării nucleului fortificat, pe amplasamentul acestuia sau în apropiere au existat construcții medievale din piatră. Nu este exclus ca printre imobilele dezafectate, de la care au fost reutilizate unele materiale, să se fi numărat și așezământul mănăstirii franciscane, cea care – între timp – a generat și primele morminte.

Revenind la inelul descris expeditiv de A. A. Kočubinskij, în lipsa reproducerii, trebuie mărturisită convingerea că pe degetele defunctului nu s-a aflat o bijuterie oarecare, iar caracterele gotice ale inscripției sugerează că este vorba despre un cavou amenajat în evul mediu, la cumpăna sec. XIII-XIV. Este vorba despre o inscripție retrogradă, un negativ, care după aplicare ar lăsa să se citească, de fapt, cuvântul ROMA. Cu alte cuvinte, A. A. Kočubinskij văzuse un inel sigilar, ceea ce confirmă bănuiala sa legată de identitatea personajului. Franciscanii se bucurau de o mare libertate și trecere la curțile Europei Răsăritene, erau „ochii și urechile” Papei în Orient și nu ascultau decât de acesta.

Retragerea călugărilor franciscani din afacerile pontice a fost grăbită de pătrunderea masivă în regiune a grupurilor de refugiați, originari din Armenia Mică, fenomen petrecut după 1285-1286. Acest regat, plasat la extremitatea de sud-vest a peninsulei Anatoliei, odinioară unul dintre cele mai bogate ale lumii – fiind principalul intermediar și beneficiar al schimburilor comerciale dintre negustorii occidentali și cei ai Orientului – a căzut sub loviturile sultanului egiptean Baibars. Mare adversar al negustorilor occidentali și, prin urmare, principal obstacol pentru continuarea și dezvoltarea relațiilor comerciale desfășurate de aceștia atât în portul de la Alexandria, cât și în proaspăt cuceritele porturi ale Ciliciei, sultanul mameluc a determinat strămutarea centrului de greutate al comerțului cu Orientul din Marea Mediterană în Marea Neagră și un masiv exod al populației urbane, cu vechi tradiții negustorești și meșteșugărești²⁴. De fapt, negustorii armeni-cilicieni, prin stabilirea în Marea Neagră, au reluat contactele cu partenerii tradiționali și au canalizat drumul caravelor spre noile vetre. Foștii parteneri ai genovezilor din Mediterana Orientală au primit adăpost în coloniile pontice – cu asentimentul tătarilor – și au contribuit la o adevărată revoluție economică a regiunii.

În strânsă legătură cu acest important transfer de populație urbană – ce s-a remarcat prin capacitatea de a împrumuta Bizanțului vechi tradiții artistice ale Orientului – se constată aproape spontan primele atestări documentare ale coloniilor din Marea Neagră,

²² E. von Stern, *O poslednih' raskopkakh' v' Akkerman'*, în ZOOID, t. XXIII, Odessa, 1901, p. 37-38, 41.

²³ *Ibidem*, p. 36.

²⁴ Elena A. Ajbabina, *Dekorativnaja kamennaja rez'ba Kaffy XIV – XVIII v.v.*, Ed. Sonat, Simferopol, 2001, p. 8.

în jurul anului 1290, la aproape trei decenii după instituirea monopolului genovez în regiune. Într-un timp record, contactele intercoloniale au căpătat o amploare nemaipomenită, concomitent cu absorbirea către bazinul pontic a principalelor rute comerciale orientale. La începutul sec. XIV, *Jitia Sfântului Ioan cel Nou* atestă la Cetatea Albă prezența vracilor din Persia și India²⁵, iar cercetările arheologice au scos la lumină monede ale regilor cilicieni și o imensă farfurie persană, toate justificându-se aici foarte probabil grație stabilirii refugiaților cilicieni. Nu este exclus de asemenea, ca o parte din cantitățile însemnate de sticlărie venețiană, faianță chinezească, ceramică emailată decorată cu medalioane – considerată a fi „de factură bizantină” – descoperite la Cetatea Albă, dar și în toate celelalte colonii genoveze de pe litoralul Mării Negre, în nivelurile arheologice datate la finele veacului XIII, să fi constituit averile pe care pribegii armeni au reușit să le salveze.

Ostilitățile întâmpinate de genovezi pe litoralul de vest și nord al Mării Negre, din partea tătarilor nogaieni, a bulgarilor și a lui Dobrotiță, culminând cu incendierea Caffei la 20 mai 1308 de către hanul Toktai, proaspăt victorios asupra lui Nogai, a determinat o revizuire a politicii coloniale a Genovei în Marea Neagră. Un imperiu colonial durabil putea rezista în această regiune instabilă doar dacă se sprijinea pe fortificații din piatră, iar acestea trebuiau să înconjoare nu doar Caffa. Odată cu preluarea puterii de către noul han Uzbek, genovezii condiționau revenirea la Caffa de reconstruirea fortificațiilor, lucrări începute chiar în anul 1313, iar ulterior îngăduința hanului fusese extinsă și asupra celorlalte colonii pontice. Lucrările din colonii au fost finanțate și supravegheate direct de către metropolă. În același context favorabil, ce ar trebui să corespundă retragerii bulgarilor, despre care izvoarele referitoare la Cetatea Albă nu mai amintesc după anul 1314, a fost ridicat nucleul fortificat de la Cetatea Albă și Licostomo.

Domnia hanului Uzbek a asigurat un avânt în dezvoltarea economică a Mării Negre. În vremea sa a prins consistență și varianta deviată ce alimenta regiunea, pe ruta Tabriz-Trapezunt, în dauna arterei cu capătul în portul cilician Aias, din Mediterana Orientală²⁶. Genovezii își finalizaseră cu succes proiectul de fortificare a coloniilor și se simțeau destul de bine ancorați în regiune, astfel încât gesturile de deschidere a hanului față de rivalii lor venețieni – încurajați cu *jarlak* să se așeze la Tana în 1333, ca o alternativă la monopolul sufocant, instituit de Republica Sfântului Gheorghe – nu avea motive de îngrijorare. Venețienii își asiguraseră accesul în Marea Neagră, obținând și un privilegiu din partea bizantinilor în anul 1365. Astfel, în concurență acerbă – uneori spălată în confruntări sângeroase cu genovezii – negustorii Republicii Sfântului Marcu roiau în tot cuprinsul *Ilbanatului* și erau amintiți tot mai frecvent la Trapezunt.

Anul 1341, când Uzbek își încheia domnia, a însemnat și finalul unei etape de bunăstare și liniște pentru negustorii frânci. La scurt timp după urcarea pe tronul de la Sarai a hanului Djanibek, mongolii s-au arătat iritați de înconjurarea stabilimentelor genoveze cu ziduri fortificate, iar pentru declanșarea războiului era așteptată orice scânteie, chiar și aceea a morții unui oarecare supus tatar, răpus de o presupusă mână

²⁵ *Vieța și scrierile lui Grigorie Țamblacu*, editat de Ep. Melchisedec, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, II, 1884, III, p. 94; *Mučeničestvo i žitie svjatogo, vsehal'nogo velikomučenika Ioanna novogo Trapezuntskogo, postradanšego v Levkopole, nanyvaemom, po obščemu upotrebleniju*, *Akkerman*, editat de Porfirij Čigirinskij în *ZOOID*, t. IX, Odessa, 1875, p. 155, variantă tradusă în limba română Vitalie Josanu, *Jitia Sf. Ioan cel Nou de la Suceava - o variantă culeasă la Trapezunt*, http://medievistica.ro/pagini/disc_conexe/texte/biserical/jitia_Josanu/jitia.html.

²⁶ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră...*, vol. II, p. 123-124; Virgil Ciociltan, *op. cit.*, p. 105-107; Ovidiu Cristea, *Veneția și problema Strămtorilor (1204-1308)* în *SMIM*, vol. XVII, Ed. Istros, Brăila, p. 104-105, 108.

criminală francească. Iureșul și cruzimea tătarilor i-a adus pe vechii rivali – genovezi și venețieni – în aceeași tabără, ripostând cu dârzenie în fața unei Hoarde, dependentă de arginții negustorilor, însă dornică a-și reafirma prestigiul de odinioară. Încă de la 1342, relațiile genovezo-venețiene în Marea Neagră deveniseră destul de apropiate, ambele tabere înțelegând să depășească micile neînțelegeri dintre supușii lor. Într-o scrisoare din 24 ianuarie, dogele Genovei comunica la Veneția că – la plângerea făcută de venețieni l-a schimbat pe vechiul consul genovez de la Tana, Anfreon Passium, acuzat de abuzuri – reprezentantul nou numit având însărcinarea să medieze conflictul și să reazeze „dragostea frățească” în relațiile dintre reprezentanții celor două republici italiene. Pentru a fi încredințați de sinceritatea intențiilor lor, genovezii îi comunicau lui Bartolomeo Gradonico, dogele Veneției că au stabilit măsuri aspre pentru sancționarea vinovaților, astfel încât să servească drept exemplu și altor supuși genovezi predispuși să „încalce legea”²⁷.

Noile tensiuni din stepă generate de războiul hanului Djanibek cu italienii din colonii a dus, la mijlocul veacului XIV, la reculul comerțului în partea orientală a Mării Negre și – implicit – reorientarea spre litoralul de nord-vest²⁸. Blocat de negustorii frânci, Imperiul Hoardei căzuse pradă unei noi crize financiare ce nu mai putea fi depășită prin deschiderea arătată de Berdibek, noul han, în 1358, față de negustorii venețieni, după reînnoirea vechiului privilegiu. Coeziunea statală, susținută pe autoritatea fermă a puterii centrale, era compromisă odată cu aceasta²⁹. Grație acestor evenimente, atenția negustorilor italieni se concentra spre litoralul de nord-vest al Mării Negre. Prin intermediul rutelor ce traversau regiunea est-carpatică de-a lungul râurilor Siret, Prut și Nistru, cunoscute ca „drumul moldovenesc”³⁰, porturile Chilei și Cetății Albe s-au transformat în adevărate debușee pontice ale Hansei, aflată în regiunea Europei de nord-vest.

În arealul format de Anglia de sud-est, Normandia, Flandra, Champagne, ținutul dintre Rin și Meusa, ținutul renan inferior, se constată o dezvoltare semnificativă a industriei postăvăriilor. Pe lângă aceste produse în circuitul hanseatic, cu importante centre la Bruges, Köln, Visby, Lübeck, Magdeburg, Bremen, Reval etc., sunt amintite mărfuri precum pește sărat, grâu, vinul de Rin, minereu de fier, cositor, articole metalice din Renania, armuri de Mainz, pietre prețioase, stoffe de lux, lemn, animale și produse animaliere, dulciuri orientale parfumate cu ulei de trandafir, mirodenii indiene, etc. Negustorii scandinavi organizați în asociații, denumite „hansă”, în anul 1358 au pus bazele unei uniuni a marilor orașe, cu centrul la Lübeck. Teritoriul de bază a Hansei l-a constituit însă orașul Visby, de pe coasta de vest a insulei Gotland, în mijlocul Mării Baltice. Sursa de prosperitate a acestui mare oraș al Balticii, precum și principala cauză a decăderii sale, au fost heringi, care populau în cantități imense Marea Baltică – „marele heleșteu al Europei”, după expresia lui Wolf Schneider³¹. Prin secolul XII, bancurile de heringi preferau coastele sudice ale Balticii, iar mai târziu s-au concentrat spre coasta de sud-est a Suediei și în jurul insulei Gotland³².

²⁷ *Sbornik Venecijano-Genuežskih gramat (1342-1391)*, în *ZOOID*, vol. IV, Odessa, 1860, p. 183-185.

²⁸ *Ibidem*, p. 208, doc. VI.

²⁹ Virgil Ciocâltan, *op. cit.*, p. 202-203; Anatol Gorodenco, *Monety čekanki Asprokastro (Belgoroda) iz častnyh kollekcii*, în *Labirint*, nr. 1/2001, Chișinău, p. 20.

³⁰ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, vol. II, p. 213-214.

³¹ Wolf Schneider, *Omni-prezentul Babilon. Orașul ca destin al oamenilor de la Ur la Utopia*, Ed. Politică, București, 1968, p. 277.

³² Fr. Nienstedt, *Livonskaja letopis'*, <http://www.vostlit.info/Texts/rus14/Nienstedt/text1.phtml?id=998>;

După 1400 însă, soarta orașului Visby, stăpânul de odinioară al Mării Baltice, se schimba radical. Sufocat de concurența numeroaselor colonii și sărăcit din cauza migrării bancurilor de heringi în fața țărmlui olandez, se transforma într-un oraș de provincie cedând întâietatea orașului Lübeck. Această importantă uniune a negustorilor nordici a dăinuit până în secolul XVI, la destrămarea Ligii Hanseatice contribuind concurența tot mai accentuată a olandezilor și englezilor, precum și deplasarea comerțului internațional în Oceanul Atlantic și cel Indian, ca urmare a Marilor Descoperiri Geografice. Tradiția și spiritul comercial al orașelor Hansei a dăinuit însă mult după aceea³³.

Unul dintre avantajele imediate pentru litoralul pontic moldovenesc, capabile să aducă un profit consistent, a fost existența celei mai scurte rute comerciale care lega Polonia, conectată la resursele Hansei, de Marea Neagră³⁴. Importantele debușee maritime de pe litoralul nord și nord-vest pontic – unele generate³⁵, altele antrenate în comerțul internațional grație negustorilor genovezi – constituiau o piață de desfacere a mărfurilor din teritoriile învecinate și au devenit poli de atracție pentru comercianții din centrul și nordul Europei. Negustorii Europei centrale și septentrionale au creat deja un traseu comercial în câmpia polono-bielorusă, formând spre sud drumul Leipzig-Liegnitz-Breslau-Cracovia-Liov. Drumurile Europei centrale și nordice legau Marea Nordului, Baltica și Adriatica prin Villach-Udine, sau Sopron-Nagy Kánisza-Agram-Zengg³⁶.

Contactul dintre cele două mari regiuni economice – pontică și hanseatică³⁷ – s-a materializat odată cu accelerarea vieții economice a statului polon³⁸ și traversa teritoriile stăpânite de Hoarda de Aur, din stânga Nistrului, spre Caffa, fapt pentru care a căpătat denumirea de „drum tăărăsc”³⁹. Practic, a fost reanimat drumul „de la varegi la greci”, scos din funcțiune odată cu invazia tătaro-mongolă. Populația din dreapta Nistrului a fost antrenată spre acest flux prin variantele ce traversau Prutul și erau direcționate spre „șleahul” principal⁴⁰.

³³ Wolf Schneider, *op. cit.*, p. 276-280; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, ediție îngrijită de Adrian Angheliescu, Ed. Eminescu, București, 1981, vol. I, p. 62; Florentina Cazan, *Activitatea comercială în Baltica. „Hansa germană” și importanța ei*, în *SAI*, vol. XLI-XLII, București, 1980, p. 55-56; Richard Lewinsohn, *O istorie a animalelor. Rolul lor în dezvoltarea civilizației umane*, București, 1988, p. 195-197; Jacques Le Goff, *Evul mediu și nașterea Europei*, Iași, 2005, p. 142, 149-151.

³⁴ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, vol. II, p. 214; N. Iorga, *op. cit.*, 1981, vol. I, p. 62; Idem, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, în Idem, *Opere economice*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 73-74; N. Grigoraș, *Vechi cetăți moldovenești*, în *SCI*, vol. XX, Iași, 1947, p. 15.

³⁵ Al. I. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în sec. XIII-XVII*, București, 1989, p. 16.

³⁶ S. Iosipescu, *Drumuri comerciale în Europa centrală și sud-estică și însemnătatea lor politică (secolele XIV-XVI)*, în *AIIAI*, XIX/1982, Iași, p. 269; D. C. Giurescu, *Așezământul acordat de Alexandru cel Bun la 1408*, în *File din trecutul diplomației românești*, București, 1966, p. 80-81; Șerban Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV-XVI). Drum și stat*, în Idem, *Geneza statului în evul mediu românesc*, București, 1999, p. 216-217.

³⁷ *Ibidem*, S. Mehedinti, *Fruntașia României spre răsărit*, în *Basarabia. Recurs la identitate*, ediție îngrijită de C. Asăvoaie și V. Munteanu, Ed. Agora, Iași, 2000, p. 87; Ș. Papacostea, *Drumurile comerciale internaționale și geneza statelor românești în viziunea lui Nicolae Iorga și în istoriografia Țării noastre*, în *SMIM*, vol. XVIII/2000, Brăila, p. 48; S. Tabuncic, *Contribuții referitoare la raporturile comerciale dintre satele și târgurile Țării Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – începutul secolului al XVI-lea*, în *Revista de istorie a Moldovei*, nr. 1-2 (49-50)/2002, Chișinău, p. 51; C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Ed. Enciclopedică, București, 1997, p. 53.

³⁸ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 14.

³⁹ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 58;

⁴⁰ E. Diaconescu, *Vechi drumuri moldovenești. (Contribuțiuni în legătură cu luptele lui Ștefan cel Mare pentru ocuparea domniei)*, în *Lucrările societății geografice „Dimitrie Cantemir”*, vol. II, 1939, Iași, p. 108-109, 111; N. Iorga,

Amplificarea conflictelor dintre creștini și tătari și extinderea dominației lituaniene, după victoria de la Sinie Vody (1362/1363), până spre țărmurile Mării Negre au făcut ca drumul „tătăresc” să fie părăsit de polonezi în favoarea drumului din dreapta Nistrului. Pentru întâia dată, la 1382, actele Liovului pomenesc despre „drumul moldovenesc” sau „via walachiensis”⁴¹. În a doua jumătate a secolului XIV, regiunea cuprinsă între Nistru și Dunăre a ajuns singurul segment de litoral deschis navigatorilor genovezi spre ținuturile nordice ale Europei și devenise tot mai atractivă odată cu obținerea privilegiului comercial din 1379, acordat de regele maghiar, Ludovic I de Anjou. Genovezii primeau cale liberă pe Dunăre, până la Orșova, iar de aici, pe uscat, până la Timișoara și capitala Regatului Ungariei.

Ofensiva anti-tătară deschisă la mijlocul veacului XIV și-a stabilit ca obiectiv principal împingerea tătarilor până dincolo de Nistru, iar puterile direct interesate erau Regatul Ungariei și Regatul Poloniei. Foarte probabil, împărțirea teritorială a Țării Moldovei propusă în anexa secretă a tratatului de la Lublau în 1412, își are originile în această vreme, fiecare dintre parteneri asigurându-și controlul politic asupra unor importante sectoare ale fluxului comercial ce lega nordul Europei de cele două porturi de la Marea Neagră, Chilia și Cetatea Albă. Între timp însă, s-au produs câteva defecțiuni majore ce au compromis întregul proiect și au dus spre o finalitate neprevăzută: înființarea Țării Moldovei. Cel mai afectat a fost Regatul Ungariei care a pierdut controlul asupra mărcii de apărare, constituită la răsărit de Carpați, căzută în mâinile cneazului răzvrătit, Bogdan din Cuhea. Pentru a contracara iminenta replică a Ungariei, Bogdan a intrat sub protecția Hoardei de Aur într-un context în care și Regatul Poloniei accepta să plătească tribut hanului Gianibek, primind în schimb Rutenia. Ungaria pierduse un aliat important în timp ce frontul anti-tătar se mutase în stânga Nistrului, inițiativa fiind preluată de cnejii lituanieni. Retragerea celor trei emiri tătari, printre care și Demetrius, în dreapta Nistrului după înfrângerea de la Sinie Vody, a constituit o altă lovitură primită de Ludovic I de Anjou, aceștia preluând controlul asupra gurilor Dunării.

În lipsa posibilităților reale de redresare a situației, regele Ungariei recunoștea stăpânirea emirului Demetrius și încheie cu el un privilegiu comercial la 1368, prin care negustorii brașoveni primeau îngăduința de a face comerț în regiune. „Subiectul moldovenesc” din agenda politică a Curții de la Buda – înaripată și de susținerea pontificală în misiunea de readucere a „schismaticilor” pe calea cea dreaptă – părea să aibă un succes neașteptat după ce regele maghiar a preluat și tronul vacant al Poloniei, în anul 1370. Singura soluție a lui Lațcu de a scăpa din cleștele deschis de Ludovic I, a fost să anunțe trecerea la catolicism, cerând ca biserica din Moldova să fie subordonată direct Papei. În anul următor, la Siret, capitala de atunci a Țării Moldovei, fusese înființată Episcopia catolică. Între timp însă, marca de apărare de la răsăritul Carpaților s-a extins mai mult, probabil după lupta de la Sinie Vody, concomitent cu întinderea controlului lituanian spre sud, peste Nistru, ceea ce ar însemna că încă Bogdan I sau chiar Lațcu I a renunțat la protecția mongolă și a deschis o strânsă colaborare militară moldo-lituaniană. Așa se explică rapidă coagulare statală la răsărit de Carpați, finalizată – se pare și fără împrejurimile Chilie – în jurul anului 1377. În mod indirect, faptul că prima linie de apărare cu cetăți ale Țării Moldovei a fost constituită la hotarele de vest și nord – în timp ce linia de răsărit a cunoscut lucrări de fortificare ușoare, iar cele din piatră apăreau mai târziu – consolidează ideea că pe atunci, peste Nistru, se aflau prieteni.

Negoțul și meșteșugurile..., p. 72, V. Băican, *Geografia Moldovei reflectată în documentele cartografice din secolul al XVIII-lea*, București, 1996, p. 136, fig. 22.

⁴¹ S. Iosipescu, *op. cit.*, p. 274; A. Gorodenco, *op. cit.*, p. 20.

Merită reținut, de asemenea, că începutul relațiilor moldo-polone a fost fixat de Petru I Mușatinul cu regele Vladislav II Jagiello, fostul Mare Duce al Lituaniei, în septembrie 1387, la nici un an de la încoronarea sa ca rege al Poloniei. Tot atunci a fost parafat și primul privilegiu comercial acordat negustorilor lioveni, pentru a face negoț pe drumul „moldovenesc”, străbătând Țara Moldovei până la Cetatea Albă. În anul următor Petru I îi oferea Rigăi, cu titlu de împrumut, chiar în clipa când solul regal anunța în fața voievodului solicitarea stăpânului său, importanta sumă de 3000 de ruble „frânțești”, echivalentul a 52 kg de aur fin. În mod sigur, o asemenea deschidere față de un „proaspăt” partener politic nu poate fi concepută decât prin prisma unor antecedente istorice cu semnificații profunde.

Comerțul precede civilizația urbană. Drumul comercial moldovenesc – cu toate ramificațiile sale – a contribuit și la înființarea primelor târguri românești, cât și a rețelei acestora, înainte de apariția statului⁴², dar nu mai devreme de secolul XIV⁴³. Până la mijlocul veacului XVI, taxele vamale plătite de negustori la vămile externe și interne au constituit principala sursă de venituri a Țării Moldovei. Privilegiul lui Alexandru cel Bun către negustorii lioveni din 1408 surprinde organizarea unui sistem vamal unitar, dar și o prioritizare a fluxului de mărfuri – prin instituirea de taxe preferențiale – pe direcția nord-sud⁴⁴.

Rețeaua comercială care lega Marea Baltică de Marea Neagră s-a constituit atunci când în Europa secolului al XII-lea s-a constatat o renaștere a noilor așezări urbane create și susținute de către autoritățile locale prin acordarea de privilegii. Astfel, odată cu organizarea statului polon, au renăscut primele căi comerciale orientate spre coloniile pontice⁴⁵. În prima jumătate a veacului XIV, portulanul lui A. Dulcert schițează contactul dintre regiunile Mării Negre și a Mării Baltice – având ca centru intermediar orașul Liov – prin două variante terestre. Aici se întâlneau negustorii din nordul pontic cu cei ai Hansei, „navigând până în Flandra și Bruges, prin Baltica și Marea Nordului”⁴⁶. Prima variantă pornea de la coloniile genoveze din Crimeea, iar a doua avea capetele la apus de Nistru, la Moncastro, Licostomo și Vicina⁴⁷. Un rol deosebit de important pentru economia Poloniei și a întregii regiuni din răsăritul Europei l-a jucat orașul Lemberg (Liov), piață de desfacere cu drept de depozit pentru negustorii apuseni și pentru cei ce veneau din porturile Gdansk, Ploțc, Wrocław, Cracovia, din Flandra, Germania și cnezatele rusești. Pentru nordici, Marea Neagră mai era cunoscută și sub numele de „Marea Liovului”.

Este consemnat marele curent comercial internațional care pornea de la Constantinopol – Gurile Dunării, Moncastro, Caffa – Camenița, Liov – Gdansk – Flandra⁴⁸. Se poate observa că drumul comercial menționat comporta două variante. Una

⁴² E. Diaconescu, *op. cit.*, p. 51-52; N. Iorga, *Istoria comerțului cu Orientul*, în Idem, *Opere economice*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 359, Al. Ungureanu, *Orașele din Moldova. Studiu de geografie economică*, București, 1980, p. 27; Ioan Prăjinaru, *Rolul factorului geografic în apariția și dezvoltarea orașului Botoșani*, în „Hierasus”, 1978, Botoșani, 1979, p. 317.

⁴³ Victor Spinei, *Aspecte economice și sociale ale evoluției comunităților locale din spațiul est-carpatic în sec. X-XIII*, în *Hierasus*, anuar '78, vol. I, Botoșani, 1979, p. 233.

⁴⁴ Ș. Papacostea, *Drumurile comerciale...*, p. 54; C. Cojocariu, *Târgul Cernăuți până la începutul secolului al XVIII-lea*, în *IN*, (serie nouă), vol. I, Iași, 1995, p. 39-40.

⁴⁵ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 145; Jan Rutkowski, *Histoire économique de la Pologne avant les partages*, Paris, 1927, p. 53.

⁴⁶ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră...*, vol. II, p. 122; Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 19.

⁴⁷ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 58.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 53.

dintre acestea pornea din coloniile genoveze din Crimeea și împrejurimi (inclusiv Tana⁴⁹), străbătea Crimeea, stepa nordică, Podolia și prin Camenița și Tarnopol se ajungea la Liov. Varianta este cunoscută sub numele de „drumul tătäresc”, deoarece trecea prin regiuni locuite și stăpânite de tătari⁵⁰ și avea o ramificație în dreapta Nistrului, cu ieșire la Cetatea Albă.

Amplificarea conflictelor dintre creștini și tătari și extinderea dominației lituaniene până la țărmurile Mării Negre au făcut ca drumul „tătäresc” să se deplaseze în dreapta Nistrului, fenomen favorizat și de constituirea statului medieval moldovenesc, ai cărui domni au luat sub protecție drumul comercial de aici, acordând privilegiu atrăgătoare și instituind o pază eficientă⁵¹ pe întreg traseul existent între hotarele țării. Taxele vamale achitate de negustorii străini au devenit principala sursă de venituri, alături de prada de război și moneda care provenea din produsele exportate⁵². Odată cu acceptarea protecției Poloniei în 1387 de către Petru I Mușatinul, se constată un avânt al contactelor comerciale moldo-poloneze, iar privilegiul din 1408 acordat de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni a fost însoțit de o deschidere similară la Liov⁵³.

Momentul când „drumul tătäresc” a cedat în fața rețelei mult mai scurte, mai sigure și din ce în ce mai intensă, aflată în dreapta Nistrului, se află în strânsă conexiune cu luptele de la Sinie Vody, de la 1363. Este un fenomen verificat și de rezultatele cercetărilor arheologice de la Suceava care evidențiază pentru perioada anterioară, respectiv secolele IX-XIII, extrema raritate a monedei, în contrast cu bogăția obiectelor de podoabă și de cult⁵⁴. Odată cu organizarea statului moldovenesc, rețeaua de drumuri capătă trei artere care traversează Țara Moldovei de la nord la sud și urmăresc în principal firul râurilor Siret, Prut și Nistru.

Numită „drumul moldovenesc”, rețeaua avea orientarea principală spre Moncastro dar avea și unele ramificații spre Chilia și Vicina. Reconstituirea sa a fost făcută după amănuntele regăsite cu precădere în privilegiile comerciale către negustorii lioveni acordate de Alexandru cel Bun la 8 octombrie 1408 și Ștefan cel Mare la 3 iulie 1460⁵⁵. De la Cetatea Albă, un șleah numit și „drumul Siretului” sau „drumul Liovului” se întindea spre nord-vest, unde se unea cu cel care pornea de la Chilia (Lycostomo), trecea prin Lăpușna, Iași, Hârlău, Suceava, Siret, Cernăuți, Sniatyn, Colomea, Halici și ajungea la Liov. O ramură a acestui drum ținea cursul Bâcului și apoi linia Prutului, pe care îl traversa prin

⁴⁹ Vasile Pârvan, *Alexăndrel vodă și Bogdan vodă. Șapte ani din istoria Moldovei (1449-1455)*, în Idem, *Studii de istorie medievală și modernă*, București, 1990, p. 112.

⁵⁰ N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile...*, p. 73; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 58.

⁵¹ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, vol. II, p. 214; C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399-1 ianuarie 1432)*, Ed. Junimea, Iași, 1984, p. 126-138; Șerban Papacostea, *Ștefan cel Mare domn al Moldovei 1457-1504*, Ed. Enciclopedică, București, 1990, p. 15; M. Rusu, *Aspecte ale genezei târgurilor și orașelor medievale din Transilvania*, în *Historia Urbana*, tom II, 1994/1, București, p. 23-41; L. L. Polevoj, *Problema vozniukovenija gorodov feodal'noj Moldavii (istorija izučeniija, ego rezul'taty i perspektivy)*, în *Moldavskij feodalizm. Obščee i osobennoe*, Chișinău, 1991, pp. 67-85; M. D. Matei, *Opinii cu privire la orientările actuale în cercetarea românească a orașului medieval*, în *Historia Urbana*, tom I, 1993/1, pp. 9-18; Idem, *Geneză și evoluție urbană în Moldova și Țara Românească. Până în secolul al XVII-lea*, Ed. Helios, Iași, 1997, pp. 7-257.

⁵² Nicolae Iorga, *Istoria comerțului cu Orientul...*, p. 351; Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 65; Sergiu Tabuncic, *op. cit.*, p. 52.

⁵³ Andrzej Mikolajczyk, *Moldavian coins in the 15th century Poland*, în *ArbMold.*, XII/1988, Iași, p. 270.

⁵⁴ Emil Ioan Emami, Mihai Ștefan Ceaușu, *Să nu dărâmi dacă nu știi să zidești (contribuții de morfologie urbană la cunoașterea istoriei orașului Suceava, 1388-1988)*, Ed. Glasul Bucovinei, Rădăuți-Iași, 1991, p. 33.

⁵⁵ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 68-73.

vadul de la Țuțora spre Iași, Târgu Frumos, Cotnari, Hârlău, Botoșani, Dorohoi, Hotin, Camenița⁵⁶, ultimul oraș fiind controlat de lituanieni⁵⁷.

În fine, cel de-al treilea fir intra în țară prin Vama Stâncii (Otaci), urmărind apoi terasele de vest ale Nistrului, spre Cetatea Albă, trecând prin Soroca, Orheiul Vechi, Lăpușna, Tighina, Căușani, Ciubărciu și Purcani. Acesta era calea preferată de negustorii din Rusiei și Podoliei, precum și itinerariul urmat de călugării ruși, fiind considerată cea mai directă legătură cu Constantinopolul⁵⁸. De la Tighina, o variantă ducea spre Caffa.

Suceava constituia un mare nod de legătură pentru toate direcțiile. Aici se instituise obligația de desfacere pentru anumite mărfuri, cum ar fi postavurile și dreptul de depozit⁵⁹.

Cele expuse mai sus constituie câteva puncte de reper ale ceea ce se înțelege prin expresia de „drum moldovenesc” și trebuie să se țină cont că acesta presupunea mai multe ramificații menite să includă și alte orașe îndepărtate în comerț⁶⁰. În afară de căile comerciale care uneau Marea Baltică de Marea Neagră, au existat și itinerarii care traversau regiunile moldovenești spre munții Carpați, făcându-se o legătură cu orașele din Ardeal și Ungaria⁶¹.

Aceste drumuri care vin de peste Carpați au fost înființate ținându-se cont inițial de drumul tătäresc. În aceeași ordine de idei, ar putea constitui un indiciu complementar și aliniamentul pe direcția vest-est al principalelor orașe ale Țării Moldovei. După harta Moldovei medievale întocmită de V. Băican⁶² pe marginea izvoarelor cartografice se remarcă trei asemenea aliniamente: Cernăuți-Hotin care traversează Nistrul la Mohilău (drumul Hotinului); Câmpulung Moldovenesc-Suceava-Botoșani-Ștefănești-Bălți-Soroca spre Jampol; Ținutul Neamțului și Bacăului-Roman-Tg. Frumos-Iași-Țuțora-Lăpușna-Orhei. Ultimul aliniament nu este atât de bine conturat precum primele două poate și din motivul că era mai apropiat de cele două porturi moldovenești. În mod tangențial se poate astfel coborî vechimea orașelor de pe aceste aliniamente, regăsite în celebra *Listă a orașelor rusești îndepărtate și apropiate*⁶³, până cel puțin sub debutul conflictelor alianței polono-lituaniane cu tătaro-mongolii, culminate cu lupta de la Sinie-Vody, din anul 1363.

Traseul drumurilor comerciale a putut fi stabilit după indicațiile călătorilor care le-au parcurs, după vechimea localităților, după acte domnești și după hărțile vechi privitoare la Țările Românești⁶⁴. Este important să se precizeze că drumurile comerciale *magnaе viae* s-au orientat după cursul râurilor sau treceau de la o vale mare la alta și după pasurile munților Carpați. Drumurile vechi erau greu de străbătut și destul de periculoase pentru a fi

⁵⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 73; Emil Diaconescu *op. cit.*, p. 109; Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 29-30; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 58.

⁵⁷ C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 126.

⁵⁸ Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 26-28.

⁵⁹ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 77; *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, (documente externe) editate de M. Costăchescu, Iași, 1931, p. 633; C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 126.

⁶⁰ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 98, 109 și *passim*.

⁶¹ G. I. Brătianu, *Recherches sur...*, p. 123; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 145; Al. Cebuc, C. Mocanu, *Din istoria transporturilor de călători în România*, Ed. Științifică, București, 1967, p. 21; E. M. Podgradskaja, *Ėkonomičeskie svjazj Moldory so stranami Central'noj i Vostočnoj Evropy v XVI-XVII vv.*, Ed. Știința, Chișinău, 1991, p. 57-58.

⁶² V. Băican, *op. cit.*, p. 136, fig. 22.

⁶³ M. N. Tihomirov, *Spisok russkih gorodov dal'nih i bližnih*, în *Istoričeskie zapisi*, tom. 40, Moscova, 1952, p. 217; E. p. Naumov, *K istorii letopisnogo "spiska russkih gorodov dal'nih i bližnih"*, în *Letopisi i broniki. Sbornik statei 1973 g.*, Moscova, 1974, p. 153-154.

⁶⁴ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 52-53; *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare...*, vol. II, p. 630-633.

parcurs în timpul nopții, fapt pentru care au apărut popasuri (*mansiones, menșiluri*) unde se schimbau caii de poștă. Popasurile erau apropiate unul de altul pentru ca negustorii să nu fie nevoiți să rămână noaptea pe traseu. Caracterul acestei organizări nu este nici pe departe un model original și se pliază după modul de asigurare a drumurilor comerciale cunoscut în Hoarda de Aur. Nu este exclus chiar ca în mare parte, șleahurile moldovenești ieșite la „lumina” documentară în anul 1408, cu punctele de popas și dotările aferente, să fie mult mai vechi, parte a unei rețele aflată la hotarele apusene ale Imperiului mongol⁶⁵.

În jurul popasurilor s-au construit așezări stabile care și-au abandonat trăsăturile rurale și se plasează pe o nouă treaptă de evoluție, fără însă a dobândi caracteristicile sociale, economice, structurale pentru a căpăta funcțiunile unui oraș. Pentru țările românești extracarpatiche acestea ar trebui fixate din punct de vedere metodic și conceptual la definiția de *târg*: perceput ca o formă intermediară ce nu a reușit să se desprindă definitiv de „lumea satului”. Târgurile au apărut, mai ales, pe cursul râurilor mari care erau și principalele artere de comunicație: Moldova, Bistrița, Suceava, Bârlad, Siret, Prut și Nistru⁶⁶. În aceste așezări au existat și piețe de desfacere pentru negustori, fapt certificat și în multe din numele orașelor moldovenești în care apare termenul de *târg*. De asemenea, dezvoltarea orașelor a fost susținută prin instituirea vămilor care erau puncte obligatorii de trecere pentru negustori⁶⁷.

O caravană negustorească însuma de regulă, în jur de 60 de care trase de câte 6 cai. Se adăugau apoi, paznicii călări care mergeau pe de lături, caleașca stăpânului și caii de rezervă. Cel puțin după numărul carelor s-ar putea considera că însoțitorii unui negustor ajungeau la 60 de persoane. Adesea, pentru a se apăra mai bine de hoți, negustorii preferau să se grupeze⁶⁸, astfel încât caravanele să prezinte o aglomerație însemnată de mărfuri și de oameni, un adevărat târg în mișcare.

În ceea ce privește Cetatea Albă, așa cum se întâmpla de regulă, mongolii au avut tot interesul să mențină viața economică a orașului. S-a constatat chiar că urme arheologice specifice civilizației tătaro-mongole sunt concentrate, la Cetatea Albă, în zona *extra muros*⁶⁹, iar după izvorul hagiografic privind martiriul sfântului Ioan cel Nou autoritatea supremă în oraș o deținea reprezentantul hanului, numit aici *eparh*. Prima mențiune cunoscută până acum, care atestă prezența genovezilor la Moncastro este aceea din 8 mai 1290 și reprezintă o transcriere a unui notar din Caffa privind pe Giacomo di Finale care se îndrepta „*ad partes Malvocastri et decinde in Constantinopolim*”⁷⁰. Din păcate, izvorul nu conține alte amănunte ceva mai consistente în privința orașului de la limanul Nistrului, în afara traseului și a celor 800 de aspri baricați de Caffa pe care îi avea de la Enrico Salvatore.

Trebuie observat însă că mențiunea simplă a Cetății Albe, fără alte precizări, de localizare măcar, poate duce la concluzia că orașul nu era frecventat de italieni pentru prima dată. La fel se întâmpla patru ani mai târziu când Genova cerea guvernului bizantin o listă a indemnizațiilor amintind despre o corabie ce a trecut strâmtoarele și se îndrepta la

⁶⁵ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 80.

⁶⁶ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 51-52; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 145; Șerban Papacostea, *Ștefan cel Mare...*, p. 16.

⁶⁷ Al. Ungureanu, *op. cit.*, p. 27; Al. Andronic, *Considerații privind geneza orașelor medievale din Moldova în lumina urbanizării localității Vaslui*, în *Historia Urbana*, tom II, 1994/1, Ed. Academiei Române, p. 20.

⁶⁸ Ioan Prăjinaru, *op. cit.*, p. 327.

⁶⁹ M. D. Matei, *op. cit.*, p. 80; p. P. Toločko, *Kočevye narody stepej i Kienskaja Rus'*, Ed. Abris, Kiev, 1999, p. 184. De precizat aici că în perioada stăpânirii tătărești, fortificația Moncastro-ului se rezuma la fortul patrolater, cu patru turnuri circulare pe colțuri, așa cum este reprezentat în *Codex Latinus Parisinus*.

⁷⁰ Gh. I. Brătianu, *Contributions à l'histoire ...*, p. 7; V. Spinei, *Moldova în secolele...*, p. 269.

„Maurocastrum”⁷¹. Probabil la această dată genovezii dețineau aici un depozit pentru mărfuri (*fondaco*) și câteva case⁷². În același timp ultimele două decenii ale secolului XIII constituie perioada primelor mențiuni ale orașelor pontice în strânsă legătură cu evenimentele politice care au dus la căderea Armeniei Mici sub mameluci, provocând cel de-al doilea val de migrație genoveză-armeană în Marea Neagră. Vicina, alături de Caffa⁷³, sunt printre cele mai timpurii pomenite în această perioadă (1281)⁷⁴.

Concomitent, în Occidentul medieval, se constată apogeul dezvoltării urbane cu un rol aparte acordat negoțului⁷⁵. Spre deosebire de târgurile din restul Țării Moldovei care și-au păstrat până foarte târziu caracterul semi-rural, în sensul menținerii unei economii agrare închise alături de practicarea unor meșteșuguri și negoț⁷⁶, la Chilia și Cetatea Albă, precum și în alte mari centre comerciale dobrogene, trebuie văzută o diviziune a muncii, produsă încă din secolul XIII și atingerea nivelului de dezvoltare urbană, cu o perioadă de înflorire cuprinsă între înc. sec. XIV-XV. După toate aparențele, genovezii nu au fost deschizători de drum spre orașele din regiunea de nord-vest a Mării Negre, ci mai degrabă au folosit o cale bătătorită de triremele bizantine în căutare de cereale, pentru hrana numeroasei populații a Constantinopolului. Dependența populației din metropola bizantină de resursele cerealiere de pe coastele Mării Negre – legătură ce a revigorat comerțul pontic – explică în bună măsură reticența îndelungată a basileilor de a îngădui accesul altora aici, precum și „grija” arătată de italieni după ce au reușit să străpungă bariera de la Strâmțori, ca orașenii împăratului din România să nu rămână înfometaji. Relația specială a Chiliei cu Pera constantinopolitană⁷⁷ apare bine lămurită din această perspectivă.

Însemnarea de la 8 mai 1290 este o atestare a permanentizării comerțului genovezilor la Moncastro fără a se exclude prezența italiană aici – mai mult episodică – chiar înainte de tratatul de la Nymphaion (1261), corespunzător primului aflux genovez în Marea Neagră, al doilea constatându-se în 1285-1286 după căderea Armeniei Mici. Italienii au căutat să evite – pentru început – conflictele cu hani Hoardei de Aur cărora le achitau costul exploatării teritoriilor supuse lor.

În ceea ce-i privește pe venețieni, aceștia nu reușiseră să-și întărească pozițiile la Dunărea de Jos pe tot parcursul secolului al XIII-lea. În 1292, la curtea lui Nogai se îndrepta o solie a Republicii Sf. Marcu pentru a încheia un acord în privința condițiilor de negoț cu teritoriile supuse tătarilor. Totuși, factoriile lor apăreau în nord-vestul Pontului abia în secolul al XIV-lea⁷⁸, într-o atmosferă destul de tensionată întreținută de genovezi⁷⁹. Procesul de destrămarea Hoardei de Aur, produs în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, nu mai putea asigura un climat favorabil pentru desfășurarea comerțului terestru. Eșecurile

⁷¹ *Ibidem*, p. 2.

⁷² *Ibidem*, p. 3.

⁷³ V. Ciocîltan, *Enigme ale diplomatiei: primele tratate tătaro-genoveze*, în *SMIM*, vol. XVIII/2000, Ed. Istros, Brăila, p. 16.

⁷⁴ G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *Țările române și Italia pînă la 1600*, Ed. Științifică, București, 1972, p. 31.

⁷⁵ Jacques Le Goff, *op. cit.*, p. 19.

⁷⁶ Ion Toderașcu, *Unele precizări în legătură cu botarul și vatra târgurilor din Moldova (sec. XV-XVIII)*, în *AȘUI*, (serie nouă), secțiunea III, a. Istorie, t. XII, 1966, Iași, p. 3.

⁷⁷ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, în *Idem, Opere economice, vol. cit.*, p. 501-502.

⁷⁸ Gh. I. Brătianu, *Les Vénitiens dans...*, p. 31-32; I. G. Konovalova, V. B. Perhavko, *Drevnjaja Rus' i Nijnee Podunav'e*, Ed. Pamjatniki istoričeskoj mysli, Moscova, 2000, p. 98-99.

⁷⁹ Șt. Andreescu, *Note despre Cetatea Albă*, în *SMIM*, vol. XVIII/2000, Ed. Istros, Brăila, p. 57. Ș. Papacostea, *Drumurile comerciale...*, p. 52.

mongolilor la răsărit de Carpați, culminat cu înfrângerea de la Sinie Vody, în 1363, a determinat strămutarea tocmai aici, în dreapta Nistrului, a principalei artere de comunicație terestră, ce unea Caffa cu orașele Hansei, prin Liov. În anul 1387, Polonia a devenit stăpână peste Galiția și Liov și tot atunci se înregistrează prestarea omagiului de vasalitate de către Petru I Mușatinul față de Vladislav Jagiello. Este o apropiere impusă de situația încordată din stepă, ce aducea pierderi însemnate economiei poloneze, prin obturarea „drumului tătäresc”, înghițit de expansiunea lituaniană⁸⁰. Pentru domnul Țării Moldovei, aceste evenimente au creat prilejul potrivit de captare a acestei importante resurse de venit ce avea doar un capăt la Cetatea Albă. În cadrul negocierilor, se puneau bazele unui acord economic ce avea să compromită definitiv drumul de legătură al Caffei cu Liovul, prin Luțc și Vladimir⁸¹. Stepa Kîpceakului era tot mai izolată și ocolită de caravanele de negustori, care au început să aglomereze drumurile Moldovei.

Aceste împrejurări politice multiple au dus la creșterea bruscă a importanței Cetății Albe, implicată a „drumului moldovenesc” și a statului ce ajunsese să le stăpânească, întrucât devenise nu doar legătura Constantinopolului cu Hansa, ci și a Caffei. Schimburile de mărfuri ale coloniei venețiene de la Tana cu negustorii din Nürenberg, care se efectua, de asemenea, prin Lemberg, a avut un itinerariu deviat spre țărmul de nord-vest al Mării Negre, călătorindu-se pe apă până la Cetatea Albă, apoi se lua calea de uscat spre Liov, prin Suceava⁸². Din acest punct de vedere, proiectul constituirii unui vice-consulat venețian la Moncastro, în 1435, are la bază realități economice bine motivate și deschideau Veneției perspectiva de a-și ancora temeinic afacerile pontice și chiar stabilimentul de la Tana. Alexandru I. Gonța observa că îndată ce Țara Moldovei a asigurat paza hotarelor, Cetatea Albă a început să atragă tot mai mulți comercianți și a reușit să concureze Caffa⁸³.

Grație condițiilor geografice specifice, țărmurile sudice și nordice ale Mării Negre au constituit o unitate economică închisă și bine încheagată⁸⁴, mediu în care Chilia și Cetatea Albă au devenit centre comerciale „internaționale” importante înainte de a ajunge sub autoritatea domnilor Țării Moldovei⁸⁵. Orașul de la limanul Nistrului, asemenea Chilieii, își datorează înflorirea în special comerțului de tranzit, fiind o piață unde se făcea schimbul mărfurilor bizantine, orientale și mediteraneene cu cele provenite din regiunea hanseatică, Europa Centrală și de Sud-Est. Chilia a devenit un debușeu pontic pentru mărfurile germane și ungurești, antrenând interesul special al Regatului Ungariei față de acest port. Stăpânită de Țara Moldovei abia la începutul veacului XV și integrată pentru scurtă vreme de Ștefan cel Mare, Chilia a rămas în afara sistemului economic de la răsăritul Carpaților, desfășurat pe o axă de la nord la sud⁸⁶. De aceea, tranzitul mărfurilor „moldovenesti” spre Cetatea Albă – oraș indisolubil legat de procesul coagulării statale a Țării Moldovei – era prioritar.

Cetatea Albă constituia principalul port al Liovului – un Tabriz al comerțului Europei Septentrionale spre Orient – la Marea Neagră. Fapt ce explică interesul deosebit

⁸⁰ S. Iosipescu, *Drumuri comerciale...*, p. 273-274; E. M. Podgradskaja, *op. cit.*, p. 77-78.

⁸¹ Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 25.

⁸² Vasile Pîrvan, *Alexăndrel vodă și Bogdan vodă. Șapte ani din istoria Moldovei, 1449-1445*, în *SMIM*, București, 1990, p. 112.

⁸³ Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 25.

⁸⁴ Halil Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică 1300-1600*, București, 1996, p. 240; Victor Cojocaru, *Geografia istorică a ținuturilor de la nordul și nord-vestul Mării Negre în secolele VI-I a. Chr.*, în *Studia in honorem Gheorghe Postică. Studii de istorie veche și medievală*, Chișinău, 2004, p. 107.

⁸⁵ p. Cocîrlă, *Tîrgurile sau orașele Moldovei în epoca feudală secolele XV-XVIII*, Chișinău, 1991, p. 114.

⁸⁶ Gh. I. Brătianu, *Recherches sur...*, p. 122-123.

al Coroanei poloneze față de Belgorod și implicit față de Țara Moldovei, care pe lângă stăpânirea portului nistrean, era direct interesată în garantarea siguranței negustorilor pe drumurile sale, pentru că „domnia se hrănea (...) din negoț”⁸⁷. Aceste realități au susținut până destul de târziu tradiționala legătură moldo-poloneză din care au avut de profitat ambele puteri, astfel încât a păstrat reflexe permanente chiar și atunci când Țara Moldovei s-a aflat sub cele mai aspre perioade ale suzeranității otomane⁸⁸.

Din privilegiul acordat de Ștefan cel Mare liovenilor, la 3 iulie 1460, poate fi identificată o bună parte din marfa pe care o desfăceau și tranzitau prin Moldova. Se remarcă aici pânza de Lituania și de Krosno, pânza subțire, barchet, postav pecetluit, lucruri de plumb, talere metalice, brâie simple și cu nasturi metalici, diverse tipuri de arme și unelte din fier. De asemenea, un an mai târziu, negustorii lioveni îi aduceau domnului Țării Moldovei șpori (pinteni), pălării de vară, postavuri de Bruges și de Florența, cupru, scrumbii, vin de Malvazia și caii scumpi⁸⁹.

Mărfurile cumpărate de genovezi la Cetatea Albă au fost produse provenite din resursele regiunilor învecinate sau transportate de negustorii polonezi, moldoveni, ruși etc. și expuse în piețele cetății. Este vorba în special de cereale, blănuri, carne sărată (de porc sau vită), pește sărat (sturioni, somn, crap), ceară și miere, vin, lemn.

Un produs căutat a fost sarea, care se găsea în spațiul moldovenesc⁹⁰. Un itinerar grec de la finele veacului XIV precizează că la Moncastro – „oraș ce se află într-un golf”, desigur se are în vedere limanul Nistrului – „merg vasele și încarcă sare”⁹¹. Sarea comercializată la Cetatea Albă provenea din exploatarea miniere de pe versanții răsăriteni ai Carpaților Orientali și de la instalațiile pentru extracția sării din apa de mare. Asemenea Cetății Albe, pe litoralul românesc, mai sunt cunoscute instalații pentru extragerea sării marine, folosită pentru conservarea peștelui, la Chilia și Sulina. Ultimul toponim se datorează chiar acestei activități și este trecut în portulanele italiene cu numele *Salinae*. În Crimeea existau de asemenea instalații de extragere a sării marine⁹².

Mierea și ceara de albine se exportau în cantități însemnate prin Chilia și Cetatea Albă. Mierea a fost un produs de primă necesitate în alimentație, în calitate de îndulcitor, iar ceara avea mare căutare în bisericile și locuințele creștinilor din întreaga Europă. Creșterea albinelor în spațiul românesc este o îndeletnicire străveche. Impresia mediilor culte din vremea lui Herodot era că „ținutul de dincolo de Istru e ocupat de albine și din cauza lor nu se poate pătrunde mai departe”⁹³. Documentele medievale conțin numeroase mențiuni ale acestei ocupații bine organizată în țările române⁹⁴.

⁸⁷ Nicolae Iorga, *Istoria comerțului românesc...*, p. 531; N. Grigoraș, *Din istoria diplomației moldovenesti (1432-1457)*, Iași, 1948, p. 81.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 20-21.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 491.

⁹⁰ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 54-55; G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 34-35; I. Dumiriu-Snagov, *op. cit.*, p. 199.

⁹¹ *Călători străini despre țările române*, vol. I, ediție îngrijită de Maria Holban, Ed. Științifică, București, 1968, p. 16.

⁹² C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 124, nota 158; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 55-56; Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 251.

⁹³ *Geții și dacii în izvoarele scrise în greacă și latină*, ediție îngrijită de Vasile Cotiugă și Marius Alexianu, Iași, 2001, p. 56; S. Iosipescu, *Drumuri comerciale...*, p. 280..

⁹⁴ I. Ciută, *Îndeletniciri apicole în Moldova feudală cu privire specială asupra zonei Bacăului (sec. XIV-XVIII)*, în „Carpica”, VIII/1976, Bacău, p. 227-228.

Registrul lui Pegolotti reține vânzarea la Licostomo a unei cantități de 121 *cantaria* de miere, adică în jur de 6000 kg, în valoare de aproximativ 700 perperi bizantini de aur: Registrul lui Predono înregistra și expedieri de ceară de la Chilia spre Genova⁹⁵. O condică de vechi reglementări și ordonanțe ale curții otomane, de la cumpăna sec. XV-XVI, menționează – printre alte mărfuri, cum ar fi trunchiuri de copaci și scânduri, aduse cu pluta pe Nistru, șindrile, cai, vite, oi, bivoli, porci, pește și untură de pește – cantități de miere și ceară de albine, comercializate la Chilia și Akkerman⁹⁶. Regiunile Chiliei și Cetății Albe nu erau doar colectoare a produselor apicole, pentru a fi comercializate, ci și importante zone de producție, apicultura de aici constituind o caracteristică economică importantă și în prezent.

Pentru comerțul cu miere și grâu, Mănăstirea Pobrata primea scutire vamală de la Petru II prin actul din 5 aprilie 1448, atunci când cărașii săi vor trece prin vadul de la Țuțora în drum spre Cetatea Albă⁹⁷. Mănăstirea Bistrița avea, de asemenea, întărire de la Ștefan cel Mare, la 8 septembrie 1457, pentru vama și pietrele de ceară din târgul Bacău, morile aflate mai sus de târg și vama de la Tazlău. Aceste vămi și pietrele de ceară trebuiau colectate doar de către dregătorii mănăstirii⁹⁸.

Cele mai importante produse pentru care a fost „vizitată” Cetatea Albă erau grâul și meiul. Această prețioasă marfă – de multe ori dovedită a fi un produs strategic – a determinat o evoluție impresionantă a dezvoltării relațiilor agrare și implicit a exploziei de așezări rurale în Țara Moldovei, atestată abundant în primele documente interne până la finele veacului XV⁹⁹, concomitent cu pierderea controlului asupra celor două piețe internaționale de desfacere de la Marea Neagră. Colonizările de noi sate, pornite din nevoia extinderii suprafețelor cultivate, aveau la bază rațiunea obținerii surplusului de grâu, atât de căutat de negustorii genovezi și destinat numeroasei populații a metropolei bizantine, coloniilor din nordul Mării Negre sau Trapezunt. De aici și constatarea că Țara Moldovei nu era doar o țară de tranzit pentru marele comerț, ci o parte deosebit de activă, profund marcată structural de perspectivele economice ale Pontului. Cerealele constituiau principala resursă de bogăție a boierimii moldovene din veacurile XV-XVI, dar și de mai târziu, când s-a ridicat orașul Galați, ca piață cerealieră. Țările Române au continuat să rămână grânarul Constantinopolului chiar și după „islamizarea” acestuia¹⁰⁰, în ciuda prețurilor dezavantajoase. Utilizarea pe scară largă a cerealelor în producția alcoolului, remarcată în a doua jumătate a veacului XVIII, a creat multă agitație la Înalta Poartă, a declanșat un conflict comercial cu Polonia și un șir întreg de măsuri prohibitive din partea domnitorilor moldoveni¹⁰¹.

Conform unei prevederi a tratatului de la Nymphaion, genovezii aveau dreptul să exporte în mod liber cereale din „Romania”. Astfel, în manualul de comerț al lui Balducci Pegolotti (redactat către 1321-1329 sau 1335-1336) se amintea de grâul adus din Vicina și

⁹⁵ G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 35.

⁹⁶ Gemil Tahsin, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, Ed. Academiei Române, București, 1991, p. 202.

⁹⁷ DRH, A, Moldova, vol. I, (1384-1448), coord. C. Cihodaru, București, 1975, doc. 278.

⁹⁸ DRH, A, Moldova, vol. II, (1449-1486), volum întocmit de L. Șimanschi, G. Ignat, D. Agachi, București, 1976, doc. 65.

⁹⁹ Un nou val al colonizărilor rurale se remarcă în perioada de la finele sec. XVI și începutul secolului XVIII, cu un impuls nou dat de comerțul cu animale, aducător de mari profituri pe piețele din Polonia.

¹⁰⁰ Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră...*, vol. I, p. 100.

¹⁰¹ Al. I. Gonța, *Începutul industriei alcoolului în Moldova feudală*, în Idem, *Studii de istorie medievală*, ediție îngrijită de Maria Magdalena Szekely și Stefan S. Gorovei, Ed. „Dosofteri”, Iași, 1998, p. 133.

“Maocastro”¹⁰². Un alt izvor din 1359 amintește la Chilia despre schele pentru încărcat grâu și că venețienii se plâneau că nu puteau cumpăra și ei acest produs din cauza genovezilor¹⁰³. Înainte de 1359, s-au păstrat acte ale venețienilor, începând din anul 1276 – adică după împăcarea lor cu împăratul bizantin – care aminteau de grâul adus din Marea Neagră. Tratatul veneto-bizantin din 1285 conține clauza grâului, la fel și tratatul din 1303. Tratatul din anul următor, semnat de genovezi și bizantini, interzicea cumpărarea de „grâu și alte semințuri” pe teritoriul Imperiului și permitea exportarea lor fără drept de tranzit pentru grâul provenit din „alte țări cari sunt la Marea Neagră și nu sunt supuse Imperiului nostru”.

Fig. 1. Depozit de grâu la Cetatea Albă. Curtea portuară

Același produs a constituit și un motiv de conflict între venețieni și bizantini pentru că cei dintâi pretindeau să vândă în Imperiu fără a plăti taxe – grâul străin cumpărat din Marea Neagră (1319 și 1330)¹⁰⁴. Este vorba și de grâul comercializat pe piețele de la Chilia și Cetatea Albă și produs de populațiile sedentare din regiunile limitrofe. Cantități importante de grâu proveneau din regiunile dintre Carpați și Nistru precum și din Podolia,

¹⁰² A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția a IV-a, *De la întemeierea țărilor române până la moartea lui Petru Rareș, 1456*, vol. II, ediție îngrijită de Alexandru Zub, Ed. Științifică și enciclopedică, București, 1986, p. 205; Marian Malowist, *Quelques aspects concernant la situation des principautés valaques du XVe siècle vues de Caffa*, în *Dacoromania*, 4/1977-1978, p. 95-96; Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 57-58; S. Iosipescu, *Drumuri comerciale...*, p. 280; Victor Spinei, *Realități etnico-politice de la Dunărea de Jos din secolele XI-XII în cronică lui Mihai Sîriacul*, în Idem, *Universa valachica. Românii în contextul politic internațional de la începutul mileniului al II-lea*, Chișinău, 2006, p. 332.

¹⁰³ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 54; G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 34; Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 34.

¹⁰⁴ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, Edițiunea Academiei Române, București, 1899, p. 46-47.

fapt consemnat de cronicarii polonezi¹⁰⁵. Destinația principală a grâului provenit din bazinul Mării Negre, inclusiv de la Cetatea Albă, erau Constantinopolul și Pera, a căror supraaglomerare depășea posibilitățile de aprovizionare ale Imperiului Bizantin. Genovezii au știut să profite de aceste lipsuri ale metropolei bizantine, în pofida reacțiilor ostile din partea unora dintre împărați sau a populației, nemulțumite de profiturile mari ce se fac pe seama lor¹⁰⁶.

Înainte de încărcarea pe corăbii, cerealele erau depozitate între zidurile Cetății Albe, în încăperile amplasate în Curtea Portuară și în Curtea Civilă. Urmele unei posibile amenajări pentru păstrarea grâului ar putea constitui ruinele construcției cu pereți din piatră și tavan boltit din cărămidă, tencuit pe interior, situate în curtea portuară în stânga porții Ovidiopolului. Modul de depozitare a cerealelor, astfel încât să reducă daunele produse de rozătoare, pare a fi asemănător celor cunoscute în alte edificii special amenajate din veacul al XIX-lea, așa cum sunt vechile depozite de mărfuri din Piatra-Neamț, cunoscute sub numele de „Casa Paharnicului” sau „Casa Albu-Semaca”. La Casa Paharnicului, ridicată de aga Dimitrie Gheorghiadis, s-au mai păstrat cârligele metalice din tavan utilizate, nu pentru « imobilizarea tâlharilor » – așa cum învederează legendele locale – ci pentru agățarea sacilor cu cereale. În curtea portuară de la Cetatea Albă o asemenea soluție de depozitare a cerealelor trebuia să fi fost preferată utilizării „gropilor de provizii” sau chiupurilor îngropate din cauza pânzei freatice aflată aproape de suprafață în acel sector.

Nu este de neglijat amploarea comerțului cu sclavi. Negustorii genovezi îi cumpărau de la tătari și îi vindeau în zonele unde exista sclavajul. Multe izvoare contemporane aminteau despre robii „blaci” sau „vlahi” care se vindeau în diverse piețe ale Europei. Însemnările lui Antonio di Ponzio atestă în septembrie 1360 că Bartholomeus de Azzano a achiziționat o sclavă cu numele Maria de la un „sarazin” de la Cetatea Albă (*in loco Asperi Castr*) și tot un sarazin de la *Maocastro* vindea unui genovez o sclavă de origine tătară. Negustorii de la Cairo și Alexandria cumpărau în coloniile genoveze din Marea Neagră „sclavi creștini de la creștini”. Călugărul Bartolomeu de Genova, aflat la Constantinopol, nota la 1438 că prin Bosfor treceau anual peste treizeci de corăbii cu sclavi, vânduți de tătari la Moncastro, Tana și Caffa¹⁰⁷. De asemenea, Sylvestros Syropoulos – membru al delegației bizantine la Conciliul de la Ferrara-Florența (1438-1439) – descria condițiile de transport improprii pe care negustorii venețieni le-au asigurat la întoarcere, comparabile doar cu confortul și comoditatea pe care le găseau „robii cerchezi sau sciți transportați pe corăbii de la Caffa sau Asprocastron”¹⁰⁸.

Foarte probabil, comercializarea sclavilor de origine română a încetat la Cetatea Albă și Chilia după intrarea lor sub autoritatea Țării Moldovei. Ideea lansată de Victor Spinei pare destul de plauzibilă chiar dacă argumentul adus nu este tocmai cel mai nimerit. Și anume, se indică asupra atitudinii tranșante a lui Petru Aron împotriva stăpânilor castelului Lerici¹⁰⁹, aflat la vărsarea Niprului care în vara lui 1455 cereau prețuri de răscumpărare exagerate pentru 14 orășeni din Cetatea Albă, cumpărați de la tătari.

¹⁰⁵ Victor Spinei, *La genèse des villes du sud-est de la Moldavie et les rapports commerciaux des XIIIe-XIVe siècles*, în *Balkan Studies*, 35, 2, Thessaloniki, 1994, p. 235-236.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 225; Idem, *Moldova în secolele...*, p. 249; Sergiu Tabuncic, *op. cit.*, p. 52.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 226; G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 36.

¹⁰⁸ *Fontes Historiae Daco-Romaniae*, vol. IV, *Scriptores et acta Imperii Bizantini saeculorum IV-XV*, publicate de Haralambie Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae Șerban Tanașoca, Tudor Teoteoi, Ed. Academiei RSR, București, 1982, p. 383.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 227.

Episodul este altminteri destul de bine cunoscut și dezbătut, astfel încât aprecierea rolului jucat de voievodul Țării Moldovei în cucerirea castelului Lerici în vara lui 1455 este puțin cam exagerată. Dimpotrivă, izvoarele relevă clar că acțiunea aparține orășenilor din Cetatea Albă care nu au dat curs insistențelor genovezilor și a domnului Țării Moldovei de eliberare a castelului capturat.

Chiar dacă mai există mențiuni răzlețe despre sclavi români în jurul anului 1400, nu se face precizarea asupra locului unde au fost comercializați. Este inadmisibil, pe de altă parte, ca autoritățile centrale moldovenești să tolereze golirea de populație din propriile ținuturi, cu scopul de a fi vândută ulterior prin intermediul marilor piețe de la Marea Neagră, asupra cărora dețineau controlul. Aceasta în contextul eforturilor constante ale domniei de colonizare a locurilor pustii, prelungite până în secolele XVIII-XIX, demersuri care se puteau înfăptui, înainte de toate, datorită resurselor umane din interior, ca mai apoi să se recurgă la grupurile provenite din afara hotarelor. Comparativ cu Imperiul Hoardei de Aur politica economică a Țării Moldovei era așezată preponderent pe principii sedentare și gândită de oameni fideli factorului de stabilitate iar componenta demografică a fost tratată cu atenție deosebită încă de la început. Izvorul bizantin mai sus amintit, poate fi totodată și un element de reper în sensul celor arătate, dacă se are în vedere faptul că deși Asprocastron este pomenit drept piață de sclavi, această „marfă” era originară din nordul Mării Negre.

De la finele secolului XIV se înregistrează pe piața occidentală creșterea cererii de blănuri, introduse în moda vestimentară ca urmare a valului de glaciațiune ce afecta Europa. În costumul aristocraților din vestul Europei își făcuse loc eleganta mantie îmblănită (*la boupelande*), cu mâneci largi ce atingeau pământul și adesea decupate pentru a scoate în evidență dublura din blănuri prețioase¹¹⁰. Soli ruși de la Pscov și Novgorod care transportau blănuri de jder, mătase, șube, căciuli de blană, postavuri de lână, dinți de pește (probabil de morsă), aur și argint – „în total vreo 60 feluri de daruri” – erau întâlniți la Camenița, în 1421, de călătorul francez Guillebert de Lannoy și destinate lui Vitold, aflat acolo¹¹¹. Camenița este un important punct comercial, aflat sub controlul lui Vitold, ce se afla pe drumul spre Cetatea Albă și era preferat drumului spre Caffa, unde se aflau latinii.

În comerțul cu blănuri de animale domestice (oi, capre, vite) și sălbatice (lupi, vulpi, râși, jderi, veverițe, cerbi etc.) erau implicați activ și negustorii din țările române. Privilegiul din 1408, menționează aceste mărfuri, supuse taxelor vamale. Blănurile de jder, pe lângă ceara, argintul și caii de soi, erau supuse unui regim prohibitiv și erau îngăduite la export abia după ce se acopereau trebuințele domniei. Pe la 1466, negustorii din Roman transportau jderi și helgii la Cetatea Albă și Chilia¹¹². Negustorii florentini ce aduseseră piper la Cetatea Albă, în 1478, au cumpărat 3000 de piei și blănuri diferite, valorând 2000 de galbeni¹¹³.

¹¹⁰ H. Nichifor, *Evl Mediu-evul castității*, în *România literară. Almanah*, București, 1988, p. 41; S. Iosipescu, *Drumuri comerciale...*, p. 269.

¹¹¹ *Voyages et ambassades de Messire Guillebert de Lannoy, chevalier de la Toison d'or, Seigneur de Santes, Wilerval, Tronchiennes, Beaumont et Wabégnes. 1399-1450. Mons, typ. D'Em. Iloyois, 1840, in 8°, 140 str. S kartoju*, publicat și tradus de F. Brun, în *ZOOID*, t. III, Odessa, 1853, p. 437; Guillebert de Lannoy, *Puteșestrie i posol'stva*, trad. O Kudrjavcev, în *Velikaja Rus' rycarja de Lannoa // Rodina*, № 12, 2003, <http://www.vostlit.info/Texts/rus13/Lannoa/text.phtml?id=778>.

¹¹² I. Nania, *Istoria vânătorii în România (din cele mai vechi timpuri până la instituirea legii de vânătoare – 1891)*, București, 1977, p. 156-157.

¹¹³ *Ibidem*, p. 157.

Încă din 1416 călugărul Epifanie, urmat puțin mai târziu de diaconul Zosima, au folosit aceeași cale pentru a se imbarca la *Belagrod*. Cu siguranță, pelerinii ruși spre „locurile sfinte” – ale căror mărturii de călătorie sunt tot mai consistente de la finele secolului XIV – foloseau drumul străbătut de negustori¹¹⁴ prin Cetatea Albă. De remarcat, în context, relatarea pelerinului rus Varsanufrie privind călătoria din 1456 spre Ierusalim și Palestina, traversând Țara Moldovei cu observații care denotă deja o bună cunoaștere a locurilor. După ce a părăsit orașul Kiev, a mers „în Țara Românească, numită Țara Moldovei (*Пошел ... в землю Волошскую, называемую Молдавской землей*). Aici se află un râu mare care curge din Țara Ungurească, din munți înalți, numele acestui râu este Moldava. Aceasta se varsă în râul Siret lângă Târgul Romanului. După numele acestui râu se numește și Țara Moldovei. Și am văzut multe orașe și de toate în acea țară. De acolo am mers la Belgorod de pe Nistru și din Belgorod am mers în Bizanț, la Constantinopol”¹¹⁵.

Același drum – prin Țara Moldovei – a fost preferat și de Johannes Schiltberger, căzut prizonier în lupta de la Nicopole din 28 septembrie 1396 și care a stat în captivitate vreme de 32 de ani, până când a reușit să evadeze împreună cu alți cinci amici și să ajungă, trecând prin multe peripeții, la Constantinopol. Împăratul bizantin i-a urcat într-o galeră care mergea spre *Valahia Mică*, la cetatea Chilia. De aici s-a despărțit de tovarășii săi și s-a alăturat unui grup de negustori ce se îndrepta spre orașul „Alb, aflat în Valahia”, adică Cetatea Albă, apoi a ajuns la Iași (Aspar Sarai), Suceava spre Lemberg¹¹⁶.

În veacul al XVI-lea, istoricul Pavel Jovius nota despre comerțul rușilor: «cei din Moscova trimit în Europa cel mai bun in, cânepă pentru funii, piei de vită și multă ceară. La ei nu se află zăcăminte de aur și nici de argint, de asemenea în toată țara lor nu au fost găsite pietre prețioase; însă natura care i-a lipsit de asemenea bogății, i-a răsplătit din belșug pentru aceasta cu blănuri bogate și rare, care în vremurile noastre, fiind foarte căutate și dintr-un lux nemărginit, au crescut atât de mult în preț, încât blănurile pentru o șubă costă nu mai puțin de o mie de monede de aur. Odinioară le vindeau mult mai ieftin, întrucât oamenii din nordul îndepărtat, care nu cunoșteau încă atunci luxul nostru rafinat, studiat și nemărginit, în simplitatea lor adesea le schimbau pe lucrurile cele mai ieftine și neînsemnate. Astfel, de exemplu, locuitorii din Permi și Peciora plăteau pentru un topor din fier atâtea blănuri de sobol, câte negustorii din Moscova, legându-le la un loc, reușeau să le treacă în gaura toporului, unde se introduce toporișca»¹¹⁷. La Cetatea Albă rușii mai făceau comerț cu cuțite și harnașamente¹¹⁸.

¹¹⁴ *Hoždenie Zosimy v Tzar'grad, Afon i Palestinu*, în *Kniga hoždenij. Zapiski russkib putešestvennikov XI-XV vv*, Moscova, 1984, <http://www.vostlit.info/Texts/rus2/Hozenija/XV/Zosima/frametext.htm>. Este vorba despre un traseu tradițional – alături de varianta imbarcării la Caffa – folosit de pelerinii ruși, precum egumenul Daniil în jurul anilor 1104-1107, *Hoždenija Daniila, igumena Russkoj Zemli* în *Kniga hoždenij. Zapiski russkib putešestvennikov XI-XV vv*, Moscova, 1984, <http://www.vostlit.info/Texts/rus2/Hozenija/XII/Daniil/frametext.htm>; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc...*, p. 483; Idem, *Studii istorice...*, p. 81-82; Victor Spinei, *La genese...*, p. 237.

¹¹⁵ *Hoždenija Varsanofrija v Egipet, na Sinaj i v Palestinu* în *Kniga hoždenij. Zapiski russkib putešestvennikov XI-XV vv*, Moscova, 1984, <http://www.vostlit.info/Texts/rus2/Hozenija/XV/Varsanofij/frametext.htm>.

¹¹⁶ Johannes Schiltberger, *Putešestvie po Evrope, Azii i Afrike*, trad. F. K. Brun, Baku, 1984, cap. 33-60, <http://www.vostlit.info/Texts/rus3/Schiltberger/frametext2.htm>.

¹¹⁷ Pavel Jovius, *Posol'stvo ot Vasilija Ioannoviča k Klimentu VII*, <http://www.vostlit.info/Texts/rus10/lovij/text.phtml?id=574>, cantități impresionante de blănuri comercializate de ruși sunt consemnate și de călătorul german Iohan Filip Kilburger în *Kratkoe izvestie o russkoj trgovle, kakim obrazom onaja proizvodilas' črez vsju Russiju v 1674 godu*, <http://www.vostlit.info/Texts/rus14/Kilburger/text2.phtml?id=691>. În 1478, un grup de negustori florentini din Pera au comercializat piper la Cetatea Albă, iar la întoarcere au cumpărat 3000 de piei în valoare de 2000 de „galbeni”, N. Iorga, *Istoria comerțului românesc...*, p. 506.

¹¹⁸ Halil Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică 1300-1600*, p. 238.

La schimb pentru aceste produse genovezii aduceau obiecte de lux, postav de Florența, țesături de in, stofe, bumbac, săpun, orez, vin, fructe din Grecia, mirodenii și mătăsuri orientale etc.; articole pe care și le puteau permite în special păturile înstărite ale localnicilor¹¹⁹. La 1452, Bogdan II al Moldovei a confiscat mărfurile negustorului genovez Petro de Gravaigo, care era nevoit să suporte astfel pedeapsa pentru un conațional de-al său. Acesta transporta prin Țara Moldovei bumbac, pălării și taftă¹²⁰.

O adevărată surpriză pentru lumea arheologilor o constituie descoperirea unei monede indiene din aur la Brăești, jud. Botoșani, într-un tezaur compus în special din ducați venețieni imitați și autentici și ungurești, încadrat cronologic la finele secolului al XIV-lea— începutul secolului al XV-lea¹²¹. Pe undeva, descoperirea unei asemenea monede – reflecție a comerțului care a antrenat un areal destul de extins – face admisibilă știrea din legenda martiriului Sf. Ioan cel Nou despre prezența vracilor din India și Persia¹²² la Cetatea Albă.

Cercetătorii ruși au observat că, în veacul al XIV-lea, în circulația monetară a Hoardei de Aur, alături de monedele din argint au fost prezente și emisiunile indiene din aur ale sultanilor din Delhi. În regiunea de la vărsarea râului Volga, în prima capitală a Hoardei, la Sarai Batu, două asemenea exemplare au făcut obiectul descoperirilor întâmplătoare din anii 1963 și 1971, completând astfel numărul celor trei dinari indieni cunoscuți aici. Prezența lor a fost pusă în legătură cu strânsele raporturi comerciale ale Hoardei de Aur cu India, reflectată și de izvoarele istorice. Totodată, pătrunderea acestora în Ulusul Giuci a fost facilitată și de faptul că în Hoardă raportul de schimb dintre aur și argint era mult mai avantajos¹²³.

Faptul că Moncastro a întreținut relații comerciale cu regiuni atât de îndepărtate rezultă și din săpăturile arheologice care au scos la iveală materiale edificatoare. Este cazul descoperirii imensei farfurii persane din secolul al XIII-lea, resturi de porțelan chinezesc și de sticlărie venețiană¹²⁴. Meșteșugarii armeni erau specializați în imitarea porțelanului chinezesc, un asemenea centru este cunoscut în capitala Ani¹²⁵ și putea ajunge de aici la Cetatea Albă cu ajutorul corăbiilor negustorilor din Trapezunt. În același timp, pe baza inventarului ceramic, se poate presupune o strânsă legătură comercială dintre Cetatea Albă, Suceava și Orhei. Fragmente asemănătoare s-au găsit și la Putna, Păcuiul lui Soare și Curtea de Argeș¹²⁶.

De la Moncastro, o bună parte din produsele negustorilor italieni era dusă spre Liov, punct de întâlnire cu negustorii Hansei, pătrundea până în Flandra și Bruges, prin

¹¹⁹ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 56; G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 37.

¹²⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 504.

¹²¹ Victor Spinei, *La genese...*, p. 250.

¹²² Ep. Melchisedec, *Vieța și scrierile lui Grigorie Țamblacu*, în *AAR*, seria II, tom. VI, secț. II. *Memorii și notițe*, București, 1884, p. 94. Vezi și versiunea de la Trapezunt a martiriului *Mučeničestvo i žitie svjatogo, vsehval'nogo velikomučenika Ioanna novogo Trapezuntskogo, postradanšego v Levkopole, nanyvaemom, po obščemu upotrebleniju, Akkerman*, editat de Porfirij Čigirinskij în *ZOOID*, t. IX, Odessa, 1875, p. 155.

¹²³ G. A. Feodorov-Davydov, *Dve zametki po zolotoordynskoj numizmatike*, în *Voprosy drevnej i srednevekovoj arheologii Vostočnoj Evropy*, Ed. Nauka, Moscova, 1978, p. 254.

¹²⁴ Gheorghe I. Brătianu, *Contributions à l'histoire ...*, p. 2.

¹²⁵ Viada Arutjonova-Fidanjan, *The Armenians*, în *History of Humanity*, vol. IV, UNESCO, London, 2000, p. 252.

¹²⁶ Em. I. Emandi, *Civilizația medieval-urbană. Un depozit de marfă din vremea lui Ștefan cel Mare, descoperit la Suceava*, în *Hierasus*, IX/1994, Iași-Rădăuți, p. 261-165.

Marea Baltică și Marea Nordului¹²⁷. Relațiile comerciale întreținute cu negustorii genovezi au asigurat Cetății Albe un loc important în Pont, o perioadă de înflorire începând cu secolul al XIV-lea¹²⁸.

Misionarul franciscan Odoriko de Pordenone, care a călătorit în țările răsăritene în perioada 1316-1330, a traversat Marea cea Mare pe o galeră venețiană și a acostat la Trapezunt – unul dintre cei mai des menționați parteneri comerciali ai Cetății Albe că „este frumos monopolizat de genovezi acest oraș și este așezat într-un loc bun și este port pentru perși, midieni și toate neamurile din acea parte a mării”¹²⁹. Peste un veac un izvor anonim din 1445, intitulat „Expediția de pe Dunăre”, atestă la portul „numit Cetatea Albă (...) multe corăbii ale celor din Trapezunt”¹³⁰, „regat” despre care Johannes Schiltberger susținea în primele decenii ale veacului XV că este „bogat în vii”¹³¹. Remarca sugerează indirect că pe corăbiile negustorilor din Trapezunt – pe lângă produsele orientale – se transporta vin, marfă ce stimula producția ceramică.

Comerțul intens, practicat la Cetatea Albă, a implicat și un circuit monetar corespunzător, de la groșii lui Petru I Mușatinul¹³², la groșii de argint utilizați în toată Europa centrală și răsăriteană, aspri, monede bizantine și, mai târziu, florini, monede italienești de aur¹³³. Este important să se precizeze că florinul a fost cunoscut în documentele moldovenești sub numele de zlot. Este zlotul de la Caffa, pătruns în ținuturile noastre grație comerțului pontic. Datorită sensului său – de monedă de aur – zlotul a ajuns să denumească diverse valute: zloți tătărești, leșești, nemțești, turcești, ungurești, de Moncastro, piaștri turcești etc¹³⁴.

La Cetatea Albă au fost descoperite două tezaure monetare reprezentând exclusiv emisiuni tătărești din veacurile XIII-XIV. Primul, descoperit în anul 1904, reprezintă cea mai mare descoperire de acest fel din Moldova și conținea 3263 monede din cupru din care 12 emisiuni ale lui Tola Buga din Crimeea (1287-1288), 3224 de Toqtai în 1291 și 1297-1300 și 17 neprecizate. Tezaurizarea pare să se fi produs în contextul luptelor dintre Toqtai și Nogai. Al doilea tezaur conține doar 17 monede din care 3 piese de argint reprezintă emisiuni ale lui Uzbek (1313-1342) și 14 din bronz: una de la Gianibek (1342-1357), 12 emisii locale de tip Costești-Gârlea I și II și una neprecizată¹³⁵.

Mai sunt cunoscute în jur de o sută de exemplare monetare ale Hoardei de Aur, provenite din săpături și descoperiri izolate de la Cetatea Albă. Cele mai vechi emisiuni datează din vremea lui Uzbek, finalizând cu monede bătute de Abd Ullah ori chiar emisii Chekhr al-Djedid (Orheiul Vechi). Dintre monedele de altă proveniență datate în secolele XIII-XIV și identificate la Cetatea Albă este cunoscută o emisiune a ilhanului Abu-Said (1316-1335), trei monede ale regilor Armeniei Mici, Hetum I (1226-1270) și Hetum II

¹²⁷ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră...*, vol. II, p. 122-123.

¹²⁸ Mircea D. Matei, *Geneză și evoluție urbană...*, p. 80.

¹²⁹ Odoriko Pordenone, *op. cit.*

¹³⁰ *Călători străini...*, vol. I, p. 83.

¹³¹ Johannes Schiltberger, *op. cit.*

¹³² p. P. Byrne, N. D. Russev, *Monety srednevekovoj Moldavii*, în *Stratum plus*, nr. 6, Sankt-Petersburg, Chișinău, Odessa, 1999, p. 213.

¹³³ C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi*, București, 1971, p. 233.

¹³⁴ Al. Constantinescu, *Moneta în evul mediu românesc*, (partea a III-a), în *SAI*, XXXIII-XXXIV, București, 1976, p. 203.

¹³⁵ Victor Spinei, *La genese...*, p. 232; Idem, *Moldova în secolele...*, p. 258-260.

(1289-1294, 1295-1296, 1299-1305), precum și câteva monede moldovenești emise de Petru I Mușatinul (1376?-1391?)¹³⁶.

Șirul privilegiilor comerciale acordate de către domnitorii moldoveni începând cu Petru I, Ștefan I și Alexandru cel Bun au contribuit la înflorirea comerțului Liovului cu Moldova în secolul XV¹³⁷. Acordul lui Alexandru cel Bun din 1408 a fost „încheiat cu sfetnicii și cu orașenii din târgul Liovului și cu tot poporul lor și am făcut așezământ despre vămi, în Țara noastră, cu mărfurile lor. Și le-am rânduit vămi și le-am ușurat, să dea vamă, în Țara noastră...”¹³⁸. Vama principală a țării era la Suceava, iar vămile de hotar au fost fixate la Cernăuți, Hotin, Tighina, și Cetatea Albă¹³⁹. Prezența vameșilor moldoveni la Hotin, Tighina și Cetatea Albă presupune și menținerea unei străji moldovenești în aceste orașe¹⁴⁰. Privilegiul din 8 octombrie 1408 poate fi privit și ca o consecință a omagiilor de vasalitate repetate, prestate de către Alexandru cel Bun regelui Poloniei, Vladislav Jagello.

Comerțul Țării Moldovei atingea noi dimensiuni, fapt reflectat de urmele de cultură materială din prima jumătate a secolului al XV-lea scoase la lumină de cercetările arheologice. Raportul numeric dintre groșii polonezi și celelalte nominaluri în tezaurele monetare descoperite, corespunzătoare acestei perioade emisiilor poloneze, este net în favoarea emisiilor Coroanei. Astfel se prezintă tezaurul de la Cuhurești, raionul Florești (1957), cu un total de 596 monede de argint și 16 piese de bijuterie din care 436 sunt semigroși polonezi și ruteni, apoi 46 dirhemi tătarăști și 5 aspri genovezi de Crimeea. O situație oarecum asemănătoare s-a observat și în tezaurul descoperit, în 1980, la Stroinți, raionul Kamensk (Bucovina), pe Nistru¹⁴¹. În ambele tezaure s-a remarcat numărul aproape nesemnificativ al groșilor moldovenești, una, respectiv două piese.

Fără a nega toate implicațiile pe care le presupun asemenea date, în sensul unui circuit monetar, de mărfuri și prezențe economice în regiune a supușilor fiecărui emitent, numărul atât de redus al monedelor moldovenești în tezaure este deplin explicabil¹⁴². Tezaurizatorii nu par să fi acordat o atenție specială nominalurilor, cât metalului, în cazul de față, argintul și o piesă din aur. De asemenea, au fost alese și monedele cu cel mai bun titlu, altfel s-ar putea înțelege ceva mai greu – exceptând aici locul de descoperire, aproape de regatul Poloniei – numărul redus al monedelor italiene având în vedere că mențiuni ale zloților tătarăști, aspri tătarăști, abundă în documentele moldovenești, la care se adaugă și împrumutul pe care Petru I al Moldovei îl făcea suzeranului său, în „ruble frâncești”. Deși în fața observațiilor de mai sus s-ar putea aduce natura împrejurărilor ce pot determina acțiuni de tezurizare, cantitățile și valorile îngropate denotă faptul – cu unele excepții – că acestea au fost adunate în timp, reprezentând, de fapt, economiile tezaurizatorului, „banii albi pentru zile negre”. Iar aceste economii făcute în timp, permit o anumită selecție calitativă, care este o garanție pentru păstrarea valorii intrinsece și chiar a posibilităților de câștig, prin speculă, având în vedere intervențiile repetate în titlu.

¹³⁶ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 57; Victor Spinei, *La genese...*, p. 232-233.

¹³⁷ Andrzej Mikolajczik, *op. cit.*, p. 270.

¹³⁸ *Documente moldovenești...*, vol. II, ed. M. Costăchescu, p. 633.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 633.

¹⁴⁰ Alexandru Husar, *Cetatea Albă, în Cetăți de pe Nistru*, Chișinău, 1998, p. 152.

¹⁴¹ Andrzej Mikolajczik, *op. cit.*, p. 269.

¹⁴² De precizat totuși că în anul 2010, printre tarabele comercianților de artizane aflată în parcare Cetății Albe, monede din vremea lui Petru I Mușatinul, jumătate de gros, puteau fi cumpărate la doar 20 de grivne. O singură persoană avea expuse 7 asemenea piese sustrate din împrejurimile cetății și susținea că sunt printre cele mai ieftine emisiuni monetare vechi, deoarece sunt mai puțin căutate, fiind și cele mai frecvente descoperiri.

Pe lângă monede, vestigiile culturii materiale descoperite în centrele moldovenești aduc unele completări la perceperea dezvoltării societății în secolul XV. S-a înregistrat o creștere considerabilă a volumului producției ceramicii de uz comun alături de diversificarea largă a formelor și tipurilor de vase corespunzătoare întrebunțurilor gospodărești din ce în ce mai variate. O mare răspândire capătă vasele cu toartă. La Suceava se regăsesc forme caracteristice secolului anterior perpetuate acum la modele cu pastă de calitate foarte bună. În ceramica veacului XV se constată o uniformizare a întregii producții de olărie moldovenească fiind șterse acele deosebiri regionale sesizate în secolul XIV. Simplitatea decorului este pusă în legătură cu cererea în continuă creștere a ceramicii de uz comun¹⁴³. Este remarcabilă pentru această perioadă și răspândirea ceramicii smălțuite, al cărei apogeu este înregistrat pentru a doua jumătate a secolului XV¹⁴⁴, fenomen legat iarăși de amplificarea comerțului pe drumul moldovenesc și interferențele tot mai accentuate cu lumea și civilizația pontică.

Pe lângă vestigiile ceramice de proveniență bizantină, cercetările arheologice de la Cetatea Albă au identificat fragmente de o înaltă desăvârșire tehnică, decorate cu email policrom, ale căror analogii au fost identificate în nordul Italiei și Spania. Acestea au ajuns în portul de la limanul Nistrului grație comerțului cu genovezii din metropolă sau din celelalte centre comerciale ale Mării Negre. O altă direcție interesantă – ce marchează existența unor strânse relații comerciale și o influență culturală – se află spre regiunile nord-caucaziene și Crimeea, o serie de fragmente ceramice având trăsături comune cu materialele descoperite la Caffa și Chersones. Au fost identificate și tipologii ceramice originare din Iran, Asia Centrală și China¹⁴⁵.

La rândul lor, produsele din sticlărie rezultate din cercetările de la Cetatea Albă prezintă tehnici decorative și de preparare specifice Veneției și Orientului Apropiat, mai ales Siriei¹⁴⁶.

Deși la o primă vedere actul de închinare a lui Petru Aron față de păgâni a fost condamnat de cronicari și istoriografie, prin această pacificare, Moldova și-a asigurat liniștea dinspre turci, deosebit de activi după 1453. Nu era amenințată doar Țara Moldovei. Având cheia Mării Negre prin cucerirea Constantinopolului, Mahomed al II-lea i-a silit la plata tributului pe cetățenii Trapezuntului, Mangupului și ai Caffei¹⁴⁷. În semn de bunăvoință pentru închinarea domnului de la Suceava, la 9 iunie sultanul a acordat negustorilor de la Cetatea Albă un privilegiu comercial în cadrul statutului de *muâbede* (tratat de pace). Conform privilegiului, negustorii moldoveni aveau dreptul „să vină pe mare cu corăbii aparținând negustorilor din Cetatea Albă (...) și să facă comerț liber la Edirne, Bursa și Istanbul”¹⁴⁸. Sultanul își dădea seama de importanța Cetății Albe care constituia o punte de legătură între comerțul nord-european și cel levantin, legat și de traficul comercial al stepelor nord-pontice, stăpânite de tătari, crescători de animale și

¹⁴³ Elena Busuioc, *Ceramica de uz comun – nesmălțuită – din prima jumătate a secolului al XV-lea de la Suceava*, în *SCIV*, tom 17, nr. 2/1966, București, p. 307.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 307.

¹⁴⁵ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 230-231; Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident...*, p. 38-39.

¹⁴⁶ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 231; N. Iorga, *Istoria comerțului cu Orientul...*, p. 373.

¹⁴⁷ *Istoria militară a poporului român*, vol. II, Ed. Militară, București, 1986, p. 288.

¹⁴⁸ *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, 1455-1774, volum întocmit de Musafa A. Mehmed, București, 1976, doc. 2; *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale. 1387-1858. Tratat*, alcătuitor I. Ieremia, Ed. Universitas, Chișinău, 1992, doc. 49.

agriculto¹⁴⁹. Astfel, s-a păstrat și întărit legătura dintre Cetatea Albă și Constantinopol, devenit acum capitală a imperiului turc.

Importanța firmanului turcesc pentru Moldova, în general și Cetatea Albă, în special, s-a amplificat odată cu reînnoirea privilegiului comercial pentru negustorii lioveni la 29 iunie 1456. În afară de semnificația sa politică, privilegiul lui Petru Aron a încercat să întărească rolul economic al Cetății Albe în traficul internațional de mărfuri, venind în întâmpinarea intereselor mercantile ale lui Mahomed al II-lea¹⁵⁰.

Perioada cuprinsă între sfârșitul sec. al XIV-lea și începutul sec. al XV-lea – corespunzătoare instituirii controlului Țării Moldovei la limanul Nistrului – este însoțită de o înviorare a comerțului cu Polonia, făcut prin Moncastro¹⁵¹. În comerțul practicat la Chilia și Cetatea Albă, au fost antrenați mulți negustori moldoveni, alături de munteni, armeni, ruși, greci, tătari sau evrei. Produsele comercializate de ei sunt, practic, cele atestate anterior, în perioada tătarască: grâu, sclavi, ceară de albine, unt curat, grăsime (seu), piei de animale. În urma divorțului de Alexandru cel Bun, Ringalla primea anual, pe lângă venitul din târgul Siret și Volhovăț, 600 „de ducați de aur sau galbeni roșii ungurești”, cu garanția regelui Poloniei. Dacă angajamentul voievodului ar fi fost încălcat, și Craiul trebuia să primească o sumă similară, urmând ca – în caz de neplată – importanta sumă de bani, respectiv „douăsprezece sute de galbeni”, să fie scoasă de la negustorii moldoveni¹⁵².

Izvoarele istorice atestă negustori de la Weissenborg (Cetatea Albă) care practicau comerțul cu piper la Liov. În procesul contra domnului Țării Moldovei, genovezul Petro Gravaigo avea drept martor pe Hector Mansano, italian stabilit la Cetatea Albă. Reclamantul avea de recuperat și o datorie de 4000 de galbeni de Moncastro în acest oraș¹⁵³. Este de remarcat activitatea negustorului Giorgio Pollo de la Cetatea Albă care pe la 1465 avea afaceri la Liov. Într-o perioadă apropiată, actele liovene fac referire la Dumitru, fiul lui Iurghi Volata sau „Walata” din Cetatea Albă, implicat în negoțul cu piper. În 1472, Iurghi Volata este menționat din nou. Această importantă familie de negustori din Cetatea Albă avea conexiuni în Țara Românească și Brașov¹⁵⁴. Nicolae Iorga mai identifică o familie de comercianți de la Cetatea Albă implicată în „negoț pentru sume mari, cu sutele de ughi”, respectiv Calian (Kaliani, Kylianus) tatăl și fiul Duca. Ei comercializau piper și arome fiind bine cunoscuți pe piețele poloneze pe la 1473. Duca mai este menționat pe la 1500, când cumpăra la Liov postav de speță *Trichten*¹⁵⁵.

Orașul de la limanul Nistrului a pus în mișcare și o serie de caravane ale negustorilor din interiorul Țării Moldovei. Până și voievozii cu o prezență episodică în scaunul Țării Moldovei, așa cum a fost Petru II, avea propriii săi negustori delegați să-i reprezinte interesele de afaceri. Cel puțin acest lucru rezultă dintr-un act de la 5 aprilie 1448 în care acorda carte de slobozenie oamenilor din Rîpiciani, Rădăuți, Dăbrăcinești, Bălănești,

¹⁴⁹ Halil Inalcik, *op. cit.*, p. 234.

¹⁵⁰ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră...*, p. 282; Gemil Tahsin, *op. cit.*, p. 201.

¹⁵¹ G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 28.

¹⁵² DRH, A, vol. I, p. 48.

¹⁵³ Nicolae Iorga, *Istoria comerțului românesc...*, p. 504.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 524; Idem, *Istoria românilor. Cavalerii*, vol. IV, București, 1996, p. 118, Idem, *Lucruri noi despre Chilia și Cetatea Albă*, în Idem, *Studii asupra evului mediu românesc*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 327.

¹⁵⁵ *Ibidem*.

Davădăuți, din prisăcile de la Rădăuți, Rusnădzești și Visoca pentru marfa ce o vor vinde la Cetatea Albă, „fie ale domniei mele, fie boierești”¹⁵⁶.

În anul 1466, negustorii din Roman aveau afaceri la Cetatea Albă și Chilia transportând pește proaspăt și sărat, postav, pânză, fier, plută, oale, vase de lemn, produse apicole, mere, varză, vite, cai, berbeci, piei de jderi și veverițe¹⁵⁷. Boierii moldoveni au fost, la rândul lor, atrași în comerț, unul dintre cei mai activi și bogați a fost logofătul Mihul, cel împuternicit de Sfatul Domnesc și Petru Aron să închine țara turcilor. Acesta era bine primit la curtea regelui Poloniei și de fruntașii șleahței poloneze și era activ pe piețele din Liov, Cracovia sau Lituania unde aducea oi, vite, piei și mătăsuri de Levant. În 1479, Mihul făcea afaceri la Liov cu pârcălabul Cetății Albe, Hărman, prin reprezentantul acestuia, armeanul Calinic. Alături de Hărman, în 1477, la Liov erau comercializate mărfuri trimise de un alt pârcălab al Cetății Albe, Duma¹⁵⁸.

Numeroși negustori din spațiul românesc sunt amintiți la Caffa: Iachobus Valachus, Radu, Stoica, Stancu, Dimitrie, Ioan din Suceava, Bartolomeu din Moncastru, Ioan Valahul din “Thujhavia” (Suceava), Constantin de Vicina, Iohanes de Vicina, Teodor de Telicha, Mihail Balș etc¹⁵⁹. Negustorul moldovean Petru Manu este atestat cu afaceri la Cetatea Albă și primea de la Bogdan II dreptul de a opri negustorului genovez, Petro de Garavaigo, 18 saci de bumbac, o sută de căciuli și doi saci de tafta. Păgubitul – având drept martor pe Hector Mansano, *burgensis Moncastris*, primea însă satisfacție din partea Genovei care instituisese măsuri represive față de supușii moldoveni, iar daunele erau estimate de Dogele genovez la 4000 de galbeni din Cetatea Albă¹⁶⁰. În veacul XV pare că s-a atins apogeul economic al Cetății Albe negustorii de aici erau menționați nu numai în Crimeea sau Liov, ci și la Constantinopol, Trapezunt, precum și celelalte orașe din Anatolia turcească¹⁶¹.

¹⁵⁶ DRH, A, vol. I, doc. 278.

¹⁵⁷ Nicolae Iorga, *Istoria comerțului românesc...*, p. 529.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 514-516.

¹⁵⁹ Idem, *Studii istorice...*, p. 110; G. Brătianu, *Recherches sur...*, p. 124; G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 38; Halil Inalcik, *op. cit.*, p. 238.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 110.

¹⁶¹ Șerban Papacostea, *Ștefan cel Mare...*, p. 16-17; Marian Malowist, *op. cit.*, p. 97.

Fig. 2. Galion, Episcopia Romanului

De la Gregorio de Reza, fost consul al Caffei, se cunoaște că în a doua jumătate a veacului, în centrul genovez al Mării Negre activa o „faction valachesca”, iar în momentul cuceririi cetății de către turci, în 1475, aici au fost surprinși peste 100 de negustori moldoveni¹⁶². Ceva mai devreme chiar, în 1432-1433, Iliș II angaja mercenari lituanieni împotriva fratelui său pentru o leafă lunară de 5 grivne de lencie, iar în cazul în care domnul nu-și va respecta angajamentul vor putea – printre altele – să se despăgubească pe seama negustorilor moldoveni¹⁶³. Faptul că această condiție era rezonabilă, denotă în mod indirect și implicarea destul de activă în comerțul Țării Moldovei a negustorilor moldoveni, respectiv a valorilor vehiculate de ei, în măsură să fie acceptate drept gaj pentru sumele relativ mari pe care trebuia să le achite domnul. Prin urmare, firmanul turcesc din 1456 nu reprezintă un moment de debut al participării negustorilor moldoveni la marele comerț din Pont, cât mai ales o recunoaștere a prezenței și un stimul pentru perioada când Țara Moldovei s-a plasat sub obediență turcească.

O serie de italieni s-au stabilit și în alte orașe moldovenești. Dintre aceștia s-au remarcat bancherul Dorino Cattaneo, ajuns cămăraș și vameș al Țării Moldovei în 1465, iar Battista de Vesentino este unul dintre tehnicienii domnului. La Suceava s-a constatat că italienii reprezentau a patra comunitate ca mărime, având creat aici un *fondacco*¹⁶⁴. La sancționarea fraților Giustiniani de către Ștefan II, în 1444, asistau câțiva martori genovezi

¹⁶² G. Lăzărecu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 38.

¹⁶³ Constantin Rezachevici, *Mercenarii în oștile românești în evul mediu*, în *RI*, tom 34, nr. 1, București, ianuarie 1981, p. 42.

¹⁶⁴ Emil Ioan Emandi, *Habitatul urban și cultura spațiului. Studiu de geografie istorică. Suceava în secolele XIV-XX*, Ed. Glasul Bucovinei, Iași, 1996, p. 59.

stabiliți în Moldova, fiind pomeniți Cristofor Goardia de San Romolo, Francisc de Bergamo, Ioan Rovello¹⁶⁵.

Deși problema este încă prea puțin abordată în istoriografia noastră, se poate vorbi despre existența contactelor comerciale interne, sporadice totuși, între centrele urbane moldovenești în veacurile XIV-XV. Cel puțin, în această direcție a fost interpretată descoperirea unor monede „tătaro-bulgărești” – larg răspândite la Cetatea Albă – în situl de la Orheiul Vechi și la Costești, cu legenda nedescifrată, precum și existența unui fond comun al culturii materiale¹⁶⁶. Există însă și scurte referiri documentare în acest sens, cum ar fi actul de la 23 februarie 1453, prin care Alexandrel voievod dădea dreptul Mănăstirii lui Iațco, de lângă Suceava, să colonizeze un sat. Oamenilor ce se vor așeza aici li se acorda o serie întregă de scutiri, „să fie slobozi și să umble în bunăvoie cu oale sau cu sare, sau după pește, fie că vor umbla cu marfă vie sau moartă, cu ce vor putea să aibă, pretutindeni în țara noastră, vânzând și cumpărând, și prin târguri și prin sate”, fără să plătească vamă¹⁶⁷.

Privilegiul din 9 iunie 1456, dat de Mahomed II negustorilor din Akkerman, permitea acestora „să vină cu corăbiile lor și să facă negoț, făcând alișveriş cu locuitorii la Adrianopol și la Bursa și la Istanbul”¹⁶⁸. S-a opinat că la Cetatea Albă moldovenii au înființat, încă din timpul lui Alexandru cel Bun, un șantier de construcții navale și au dispus de flotă maritimă și fluvială proprie. Românii construiau nave ușoare care cu timpul au ajuns să fie preferate corăbiilor venețiene grele pentru navigarea pe Dunăre¹⁶⁹. La 1462 corăbierii moldoveni au fost menționați în portul venețian Kandia (Creta), iar Ștefan cel Mare se implica în construirea unui „turn pentru corăbii” la debarcaderul mănăstirii Zografu, de la Muntele Athos, în anul 1475¹⁷⁰.

Până în prezent, se cunosc 30 de reprezentări de corăbii pe frescele de la Humor, Moldovița, Neamț, Sucevița, Râșca, Episcopia Romanului etc. Majoritatea lor corespunde epocii lui Ștefan cel Mare, având la pupă steagul cu culorile Țării Moldovei, roșu și albastru și însemnele domnești: capul de bour cu stea și lună nouă. „Pânzarul” din prima jumătate a secolului XV avea o singură punte cu catarg și velă pătrată, cu vârful provei ridicat și întors ca la gondole, pupa fiind dreaptă. Dimensiunile probabile erau de 17,4 m lungime, 4 m lățime, pescaj 1,8 m, tonajul 60 tone. Conform specialiștilor, imaginile sugerează construcția autohtonă, deși se admite că moldovenii puteau prelua unele nave de la genovezi care erau nevoiți să-și ferească mărfurile de restricțiile turcești, iar negustorii de la Cetatea Albă beneficiau de privilegiul comercial din 9 iunie 1456. Este posibil ca românii din Țara Moldovei să fi acumulat experiență navală de la genovezi, reușind să-și ridice și să-și manevreze propriile lor corăbii¹⁷¹.

¹⁶⁵ N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 110.

¹⁶⁶ V. Spinei, *Moldova în secolele...*, p. 261; L. L. Polevoj, *Neizvestnye bolgarskie monety?*, în *Stratum plus*, nr. 6, Sankt-Petersburg, Chișinău, Odessa, 1999, p. 151.

¹⁶⁷ DRH, A, vol. II, doc. 28.

¹⁶⁸ *Documente turcești...*, vol. I, doc. 2.

¹⁶⁹ Al. Cebuc, C. Mocanu, *op. cit.*, p. 147.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 173; N. Koslinski, C. Crăciunoiu, *Nave românești în vremea lui Ștefan cel Mare*, în *MI*, anul XXI, nr. 9, (246), 1987, p. 10-11. Din păcate, cea mai recentă lucrare în domeniu, cum este teza de doctorat dedicată navelor și navigației în Marea Neagră, semnată de Andreea Atanasiu, nu prezintă minime preocupări pentru această dezbatere, astfel încât subiectul rămâne într-un con de umbră, solicitând în continuare o cercetare specială.

¹⁷¹ S. Columbeanu, *Aspecte ale istoriei navigației în România (din cele mai vechi timpuri până la tratatul de la Adrianopol - 1829)*, în *Studii*, tom. 25, nr. 4, Ed. Academiei Române, 1972, p. 729-730; N. Koslinski, C. Crăciunoiu, *op. cit.*, p. 11.

Fig. 3. Fusta, Episcopia Romanului

O inscripție de pe un octoih bulgar relatează că, atunci când Baiazid al II-lea a pornit să cucerească la 1484 Chilia și Cetatea Albă, o mică flotilă moldovenească condusă de un pârcaș de la Chilia i s-a opus la Isaccea. Flotila avea misiunea să păzească trecătorile de la Dunăre. În urma confruntării dintre cele două flote, „Capudanul”, adică amiralul moldovean a căzut prizonier în mâinile sangeacbeului Silistrei. Episodul constituie un reper important pentru existența marinei de război a Țării Moldovei¹⁷².

În ceea ce privește ambarcațiunile italiene, se consideră că pe Marea Neagră au navigat ambele tipuri cunoscute în epocă, respectiv, *vasele lungi* cu rame și *vasele pântecoase* cu vele și au fost utilizate în funcție de marfa transportată. Astfel, pentru mirodenii și alte produse exotice, cu valoare ridicată, erau preferate galerele, cu tonaj mic, dar iuți și ușor de manevrat. Mărfurile cu volum mare, cereale, lemn, minerale erau transportate pe navele „rotunde”, mai lente, dar cu o capacitate mare și mult mai stabile¹⁷³.

Cetatea Albă și Chilia au constituit puncte nodale ale comerțului pontic, mai ales în timpul controlului moldovenesc, atunci când s-a asigurat și un flux nestingherit pentru mărfurile negustorilor hanseatici, polonezi, unguri și români. Și aceasta a fost posibil odată cu declinul Hoardei de Aur care a provocat creșterea nesiguranței la nordul Mării Negre, respectiv trecerea drumului comercial tătaresc în stânga Nistrului. Acest fenomen, cu toate consecințele sale, este indisolubil legat de procesul de formare și afirmare a Țării Moldovei, atât ca element generator de structuri și resurse, cât și ca produs, grație dezvoltării avantajelor sale. Prin urmare, aceste scurte referințe se află în miezul evenimentelor politice majore care au corespuns perioadei de înflorire a statului medieval moldovenesc.

¹⁷² Ion Chirtoagă, *Sud-estul Moldovei și stânga Nistrului (1484-1699)*, București, 1999, p. 26-27; S. Columbeanu, *op. cit.*, p. 729.

¹⁷³ Andreea Atanasiu, *Veneția și Genova în Marea Neagră. Nave și navigație (1204-1453)*, Ed. Istros, Brăila, 2008, p. 110.

Substratul economic a marcat profund cadrul relațiilor politice internaționale ale Țării Moldovei, în general și a Cetății Albe, în particular. Stăpânirea Chilei și – mai ales – a Cetății Albe, a ridicat Țara Moldovei la statutul de subiect al politicii internaționale în sud-estul Europei. Drumul comercial moldovenesc ce traversa țara de la nord la sud avea un capăt și rostul la aceste două mari centre, iar veniturile obținute din exploatarea prin vămi și a piețelor Chilei și Cetății Albe au constituit o importantă resursă de putere. Aurul generează și asigură puterea.

Țara Moldovei a ieșit din frontul antiotoman odată cu pierderea Cetății Albe. Însuși genialul conducător militar, Ștefan cel Mare, cel care a ieșit în evidență prin succese remarcabile în lupta cu puternica armată a lumii medievale, a decis să depună armele. Fără aceste două mari surse de venit, ce au constituit chiar motivul principal al confruntărilor moldo-otomane până în 1484, Țara Moldovei era pusă în imposibilitatea să mai susțină – nu doar din punct de vedere strategic ci, mai ales financiar – un război cu Imperiul otoman. Acest lucru l-au înțeles voievozi precum Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare, dar și Mahomed II și Baiazid II. Toate inițiativele post 1484 de recucerire a Chilei și Cetății Albe luate de domnitorii moldoveni au la bază același resort motivațional. Declinul Țării Moldovei a început odată cu lovitura din 1484, fără a mai putea reveni la capacitatea de a-și determina singură soarta, în ciuda câtorva sclipiri, care însă, pe termen lung, s-au soldat cu eșec și pierderi incommensurabile.

Cuceririle turcești de la mijlocul veacului XV au declanșat criza comerțului mediteranean și au impulsionat explorările pentru identificarea căilor maritime alternative spre Orient¹⁷⁴. Parte a acestui proces al economiei mondiale, după anul 1484 s-au schimbat și prioritățile comerciale ale Țării Moldovei, orientându-și mărfurile pe piețele Poloniei, Transilvaniei, Cehiei, Germaniei și Rusiei. Fenomenul remarcat în veacurile XVI-XVII este determinat de subevaluarea de către turci a mărfurilor moldovenești, concomitent cu revoluția prețurilor pe piețele europene, ca urmare a surplusului de aur și argint adus în Europa din Lumea Nouă. Prețurile s-au ridicat în special la materia primă, produsele agroalimentare și animaliere absorbite de industriile emergente ale statelor apusene și central-europene¹⁷⁵.

Industrializarea agriculturii și extinderea suprafețelor cultivate în Europa de Apus și Centrală a avut drept efect restrângerea pășunilor și declinul creșterii animalelor. Același lucru se poate urmări și în Polonia, unde extinderea producției și comerțului cu cereale a determinat scăderea fermelor de animale, dezechilibru compensat prin absorbția masivă a producției animaliere din Moldova. În sec. XVI, Țara Moldovei a devenit unul dintre marii exportatori de vite pe piața central-europeană și apoi otomană¹⁷⁶.

Dezvoltarea rapidă a relațiilor comerciale la început de sec. XIV s-a reflectat asupra creșterii demografice la răsărit de Carpați, fiind extinsă aria suprafețelor cultivate și colonizarea regiunilor slab populate. Veacul XIV corespunde apariției rețelei urbane a Țării Moldovei, strâns legată de traficul de mărfuri pe „drumul moldovenesc”. Tot atunci, antrenarea Țării Moldovei – aflată încă în plin proces de constituire – în marele comerț transcontinental a oferit puterii voievodale resursele necesare întreținerii fastului, ceea ce făcea distincția necesară față de mediile paupere, dar și față de păturile boierești. O tendință asemănătoare s-a manifestat în rândul boierimii, față de restul populației, manifestându-se la nivel artistic printr-o oarecare desprindere de bagajul comun al artei

¹⁷⁴ E. M. Podgradskaja, *op. cit.*, p. 8-9.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 273-274.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 16, 26.

populare, al cotidianului¹⁷⁷ și substituirea în parte a acestuia cu alternativele de import, de calitate superioară. Atunci când cererea crescuse într-atât de mult încât să integreze nevoile târgoveților și orașenilor, pe teritoriul Țării Moldovei a început să prindă contur fenomenul imitației. Importurile presupun o gamă foarte diversificată pe plan material și imaterial, la nivelul gesturilor, simbolurilor, modului de comunicare, atitudinilor, etc.

La început stângaci executată, apoi din ce în ce mai elaborat, pe lângă rolul strict funcțional, arta imitativă – în multiplele sale forme de exprimare – constituie dovada pătrunderii și acceptării de către marea masă a populației. În timp și pe neobservate, artizanii locali reușesc să o topească în ceea ce obișnuim a numi arta populară autentică. Frumosul și bunul gust în artă sfidează orice bariere. De aceea – observând în particular cazul românesc, într-un mediu ortodox și chiar în lăcașurile de cult se particularizează o sinteză artistică la care-și dau concursul importuri culturale ale mediilor catolice, armene, dar și musulmane. În mod evident, la o asemenea finalitate a condus cadrul larg și continuu al inter-relaționării românești cu exteriorul.

Spre deosebire de elită – predispusă să-și îmbogățească orizontul cultural și material cu o serie de expresii artistice străine, unele cu caracter „aulic”, deseori superioare din punct de vedere calitativ – marea masă a populației Țării Moldovei a rămas fidelă formelor tradiționale, fiind continuatoarea artei populare artizanale, vizibilă cu predilecție în olărie, prelucrarea metalelor și țesături¹⁷⁸. Până prin sec. XVI, este destul de dificil a preciza în ce măsură arta populară a reușit să împrumute din bagajul cultural de import, pătruns printre elite, bănuind tocmai accesul limitat. Foarte probabil însă, penetrarea lor în biserici și cele mai modeste case boierești a generat seria imitațiilor ce au reușit să se înrădăcineze atât de adânc în arta populară, încât este aproape de neconceput a le percepe ca fiind străine. Multe dintre acestea s-au păstrat în repertoriul decorativ al caselor țărănești, ornamente sculptate în lemn ale streșinilor, susținute de șiruri de stâlpi (coloane) în jurul prispelor, cu arcatură stilizată, dar care traduc - în structurile din lemn - arcadele trilobate ale construcțiilor din piatră.

Cu toate acestea, încă în veacul XV istoricul bizantin Laonic Chalcocondil era impresionat de asemănarea dintre români și italieni nu doar prin limba vorbită, ci „și în celelalte privinți și în felul de viață obișnuit și folosesc încă și astăzi aceleași arme și aceleași veșminte ca romanii”¹⁷⁹. Din punct de vedere cultural, trebuie înțeles aici că mediul românesc era favorabil importurilor artistice apusene. Deși greu sesizabile din punct de vedere arhitectural influențele italiene – văzute mai ales, prin arta Renașterii în care s-au remarcat meșterii Italiei – pot fi distinse prin produsele de lux, accesibile elitelor.

Au rezistat secolelor, până în prezent, relativ puține elemente de cultură materială, cele mai consistente fiind din domeniul ceramicii¹⁸⁰, care să ofere o imagine fidelă și de ansamblu a patrimoniului artistic din Moldova, corespunzător secolelor XIII-XV. La Cetatea Albă, în Dobrogea și pe întreg litoralul de nord al Mării Negre a cunoscut o largă răspândire ceramica „de tip bizantin” cu medalioane viu colorate. Ceramica smălțuită constituie aici o descoperire banală. Sunt interesante articolele de lux – faianță și sticlărie, de exemplu – ce provin din regiuni îndepărtate, cum sunt Persia, India, China, Veneția. Deși multe dintre materiale sunt perisabile, în tezaurele mănăstirilor, dar și o serie de morminte voievodale, au fost descoperite veșminte cu fir și odoare de factură occidentală.

¹⁷⁷ Răzvan Theodorescu, *Bizant, Balcani, Occident...*, p. 39.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 39, 144.

¹⁷⁹ FHDR, IV, p. 455.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 38.

Reprezentările de pe cahle sugerează că la curțile noastre a prins contur portul după moda occidentală, obicei topit însă în urma căderii Țării Moldovei sub suzeranitate otomană.

În interioarele odinioară căptușite cu blănuri și țesături țărănești, își făceau apariția tapițeriile de import, fiind preferate în toată Europa produsele atelierelor din Asia Mică și Caucaz. Cancelaria Domnească a importat, cu preferință din Italia, pergament și hârtie, cu filigranele specifice: balanța în cerculețe, foarfece, cap de taur¹⁸¹. Puțin a lipsit ca limba de cancelarie să rămână latina, așa cum părea să fi fost până în vremea lui Petru I Mușatinul, dacă Pontificatul ar fi înțeles pe deplin adâncile resorturi pentru care Lațcu își voia episcopii subordonați direct Papei. Strămutarea scaunului lui Iosif de la Cetatea Albă în centrul mitropolitan proaspăt constituit la Suceava a dus la abandonarea latinei în diplomația oficială.

Pe marginea izvoarelor istorice, se poate deduce printre altele importul vinului de Trapezunt, destinat gusturilor rafinate și posibilităților financiare pe măsură. În mod evident, piața de spițerii orientale a produs consecințe în cuhniile de la curțile voievodale și boierești. Nu au lipsit de la mesele bogaților și fructele exotice.

Nu este exclus că măcar în principalele centre moldovenești, unde sunt certificate comunități genoveze – Chilia și Cetatea Albă – să fi existat monumente arhitectonice de factură occidentală. Aceasta chiar în pofida faptului că – până la Renaștere, genovezii și venețienii au fost fascinați de soluțiile oferite de meșterii levantini. Dacă la Chilia, posibilitățile de identificare sunt reduse – din cauza stării deplorabile a sitului – la Cetatea Albă mai există speranța rezultatelor arheologice. Tradiția cronicarilor noștri, după care toate cetățile vechi moldovenești au fost ridicate de genovezi ar trebui să corespundă măcar cu oarecare investiții în cele două porturi de la mare. În fond, le este recunoscut un mare merit în construcțiile de fortificații, așa cum de altfel genovezii sunt percepuți în întreg spațiul pontic.

Izvoarele epigrafice descoperite la Cetatea Albă oferă indicii cu privire la preluarea directă a unor elemente artistice occidentale¹⁸². Dintre acestea, inscripția din 1454 a lui Stanciu conține un scut al cărui câmp a fost deteriorat din vechime¹⁸³, însă modul de execuție și amplasare amintește de seria inscripțiilor latine cunoscute la Caffa, cetatea genoveză din Crimeea. Aceeași soluție de prezentare a însemnelor heraldice se distinge în inscripția de la Cetatea Albă datată în 1479, unde – deasupra textului – sunt alăturate solemn stema Țării Moldovei, fără scut și stema dinastiei mușatinilor în scut. Nu mai puțin interes este reprezentat de inscripția din 1484 – datată greșit în 1476 –, care se desprinde de caracterul sobru al tradiției bizantine. Compoziția sa utilizează simbolurile regăsite și în inscripția din 1479, însă într-o manieră liberă, sugerând mișcare, continuitate și un mesaj politico-istoric oficial, toate posibile grație posibilităților de exprimare oferite de stilul renascentist. Se pare că inscripția din 1484, de la Cetatea Albă, marchează punctul de cotitură în modul de reprezentare a armoariilor Țării Moldovei și generează noile posibilități de abordare ale veacurilor următoare.

¹⁸¹ A. I. Yacimirskij, *Slavjanskaja i russkaja rukopisi rumynskib bibliotek*, Sankt-Peterburg, 1905, p. 35.

¹⁸² I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă și stăpânirea Moldovei asupra ei*, în *AARMȘI*, XXX, 1908, pp. 1-50 + anexă cu planșe.

¹⁸³ A fost publicată inițial de A. A. Kočubinskij, *op. cit.*, p. 174-176, anexa II.

Fig. 4. Inscripția din 1454 de la Cetateas Albă

Fig. 5. Inscripția din 1479 de la Cetatea Albă

Fig. 6. Inscripția din 1484 de la Cetatea Albă

Mănăstirea franciscană de la Cetatea Albă presupune pe lângă comunitatea monahală și ridicarea unui lăcaș de cult oricât de modest, anexele aferente și un întreg bagaj material necesar bunei oficierei a ritualurilor religioase, dar și a desfășurării vieții cotidiene. Toate s-au topit în timp trebuind să fie sacrificate pentru alte nevoi speciale de amenajare a spațiului, pretabil înălțării primelor fortificații de piatră. Posibile urme de arhitectură occidentală ar mai putea fi surprinse în așezările dobrogene menționate de portulane, cum sunt cele de la Sulina, Constanța, Mangalia¹⁸⁴. La Moncastro, în colțul de nord-vest al Curții Civile, se identifică fundații de piatră cu un contur octogonal. Judecând după grosimea pereților – în jur de 0,80 m – este exclusă posibilitatea ca ruinele să certifice vreun turn de apărare solitar. Foarte probabil, aici a fost amenajat un *Baptisterium*, cunoscut la romani, moștenit și perpetuat de creștini¹⁸⁵. În Italia, mai ales, acest tip de construcție a devenit o capelă anexă la bisericile catolice, folosită pentru oficierea botezurilor. Construcții similare de plan poligonal, din lemn, se regăsesc și astăzi în apropierea bisericilor ortodoxe din zona Moldovei, păstrând altarul, dar cu o funcționalitate primenită, nu neapărat de strictă necesitate. În sprijinul identificării propuse pentru ruinele de la Cetatea Albă stă și amplasamentul lor, foarte aproape de sursa de apă. Peretele fundației, dinspre liman se întrerupe lăsând două spații înguste, probabil pentru amplasarea conductelor de alimentare cu apă și golire. Prin urmare, este posibil ca fundațiile de la Cetatea Albă să aparțină complexului de cult al comunității italiene: în prima etapă, de funcționare a mănăstirii franciscane, ori într-o etapă secundă, când așezământul de cult a fost strămutat pentru a face loc cetății. *Baptisterium*-ul de la Cetatea Albă a funcționat – se pare – până la cucerirea turcească, fiind bine amplasat la adăpostul zidurilor

În concluzie, chiar dacă până în prezent s-au păstrat relativ puține elemente de cultură materială care să reflecte strânsurile și complexele legături ale Țării Moldovei cu genovezii, acestea sunt certificate de abundența mărturiilor scrise. La gurile Dunării, în porturile moldovenești de la Marea Neagră și în cuprinsul Țării Moldovei sunt amintiți frecvent negustori, meșteri, aventurieri, iscoade, cavaleri, diplomați, călugări occidentali. Mulți nu se află doar în trecere pe aceste meleaguri. Așa cum s-a văzut mai sus, numeroși „frânci” s-au așezat în orașele Țării Moldovei, continuându-și activitatea în plan particular, ori chiar în serviciul comunității și statului. Asemeni sașilor sau armenilor, multe familii italiene – împreună cu întregul lor bagaj cultural – și-au dat concursul la particularizarea și evoluția civilizației medievale românești.

Nu poate fi ignorat faptul că deja prin veacul XIV, mai ales XV, în Marea Neagră activa a doua sau chiar a treia generație de negustori italieni stabiliți definitiv în colonii. Comerțul lor era regional, de intermediere și mulți dintre ei nu au cunoscut la propriu metropola de origine. Ceea ce înseamnă că familiile de *frânci* au fost desprinse de multă vreme de noile gusturi și forme de manifestare culturală ce prindeau între timp contur la Genova. Pe de altă parte, metropola însăși nu a fost centru de frunte al Renașterii, stilul

¹⁸⁴ Răzvan Theodorescu, *Bișanți, Balcani, Occident...*, p. 146.

¹⁸⁵ A. H. Toramanjan, *Ob arhitekture krepostnyh sooruzenij Moldavii (Armjanskije paralleli)*, în *Պատմա-բանասիրական հանդես*, (*Revista de Istorie și Filologie*), nr. 3, Erevan, 1974, p. 185-186.

care reușește să desprindă civilizația italiană de sub autoritatea culturală a Bizanțului. Din acest punct de vedere, genovezii din Marea Neagră erau la rândul lor purtători ai culturii bizantine și au apelat în repetate rânduri la meșterii levantini și armeni, recunoscuți pentru calitatea muncii lor. Strict din considerente financiare, nu avea rost să fie aduși de la mari depărtări specialiști – a căror măiestrie încă nu fusese pe deplin și universal recunoscută – mai ales când în preajmă puteau afla destui în măsură să satisfacă pretențiile calitative, de durabilitate și estetice. Pătrunderea stilului Renașterii în Țara Moldovei nu pare să se fi datorat italienilor care controlau comerțul pontic, cât, cel mai probabil, pe căile comerciale de uscat, prin intermediul Transilvaniei și Țării Românești. Va trebui recunoscut aici, mai curând, marele merit al negustorilor ragusani și pisani, cei care au dominat căile comerciale terestre ale Balcanilor, atât înainte, cât și după cucerirea otomană.